

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

Факультет міжнародних відносин, політології та соціології

Кафедра суспільних комунікацій та регіональних студій

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Соціальна дезорганізація у період війни в Україні »

«Social disorganization during the war in Ukraine»

Виконав: здобувач денної форми навчання

Спеціальності 054 Соціологія

Освітня програма 054 «Соціологія»

Дикий Олег Вікторович

Керівник: канд. соціол. наук, доц. Тамара МОСІЙЧУК

Рецензент: канд. соціол. н., доц. Світлана РОМАНЕНКО

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
суспільних комунікацій та регіональних
студій
№ _____ від _____. _____. 2023р.

Завідувачка кафедри суспільних
комунікацій та регіональних студій

(підпис) Оксана СНИГОВСЬКА
(прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № _____
протокол № __ від _____. _____. 2023 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис) Тетяна КАМЕНСЬКА
(прізвище, ім'я)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	6
1.1 Дезорганізація суспільства: поняття та характеристики	6
1.2 Фактори, що призводять до дезорганізації під час війни	11
1.3 Соціальні, економічні та психологічні наслідки дезорганізації.....	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ	22
2.1 Аналіз динаміки довіри соціальним інституціям під час війни.....	22
2.2 Аналіз стану та перспектив громадських організацій під час війни	25
2.3 Дослідження впливу війни на психологічне здоров'я	31
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ДЕЗОРГАНІЗАЦІЄЮ	38
3.1 Урядові заходи та політика	38
3.2 Громадська активність і волонтерська робота	43
3.3 Психологічна підтримка та реабілітація постраждалих	48
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ВСТУП

Сучасний світ все ще стикається з різними війнами і збройними конфліктами, спірні території та геополітичні конфлікти зберігаються в багатьох регіонах (в Сирії, Україні та ін.) і це може призвести до нових воєн і гострих суспільних проблем, до дезорганізації суспільства, все це має великий вплив на політичну стабільність та національну безпеку держав. Дезорганізація як соціальне явище стає суттєвою загрозою для суспільства та міжнародного спокою.

В умовах повномасштабного збройного нападу Російської Федерації на територію нашої Держави та ведення військових дій актуалізується проблема дослідження соціальної дезорганізації в українському суспільстві. Під дезорганізацією суспільства розуміється процес, який характеризується втратою, руйнуванням або порушенням звичайних структур, порядку та функцій в суспільстві.

Основними чинниками дезорганізації в українському суспільстві стали війна, як геополітичний конфлікт, а також соціальні потрясіння.

Сучасна ситуація в українському суспільстві характеризується зламом форм та способів життєдіяльності, що склалися десятиліттями у всіх верствах суспільства. Дезорганізація сталих умов життєдіяльності має негативний вплив на життя громадян, соціальні відносини та загальну стабільність суспільства. Дезорганізація суспільства може виявитися у втраті ефективності управління, розпаді соціальних структур, збоjach у господарській системі та загальному хаосі. Це комплексна проблема і в її рішенні мають брати участь як урядові, міжнародні організацій так і громадськість. Однак, переважно така діяльність втрачає системний характер.

Ці фактори підтверджують необхідність подальшого дослідження та розуміння дезорганізації суспільства в умовах війни і можливостей запобігання чи подолання подібних проблем.

Наукова розробленість проблеми. Значну роль у вивченні дезорганізації суспільства мають напрацювання класичної соціології, яка розглядала

процеси, що відбуваються в суспільстві, крізь призму його нормативного стану, зокрема теорії соціальної дезорганізації та аномії Е. Дюркгейма, У.Томаса і П.Знанецького, Р. Мертона, Г. Беккера, І. Гоффмана. Так і сучасних вітчизняних вчених – Є. Головахи, Н. Паніної, О. Злобініної, М.Змислої, Н.Коваліско, О.Литвиненко, В.Панок й ін.

Отже, дослідження дезорганізації суспільства під час війни може сприяти розробці підходів до врегулювання конфліктів і попередження їх наслідків. З урахуванням цих факторів, визначемо проблемну ситуацію дослідження.

Проблемна ситуація полягає в протиріччі між існуючою обізнаністю громадськості щодо впливу війни на суспільство, необхідності її запобігання та відсутності ефективних шляхів подолання цього явища та забезпечення більшої стійкості і безпеки в сучасному світі.

Об'єкт дослідження – дезорганізації суспільства під час війни

Предмет дослідження – фактори дезорганізації суспільства під час війни.

Мета кваліфікаційної роботи – дослідження факторів і наслідків дезорганізації суспільства під час війни.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- охарактеризувати поняття «дезорганізація» та проаналізувати концептуальні підходи до вивчення дезорганізації суспільства;
- виявити фактори, що призводять до дезорганізації під час війни;
- охарактеризувати соціальні, економічні та психологічні наслідки дезорганізації;
- проаналізувати динаміку довіри соціальним інституціям під час війни;
- проаналізувати стан та перспективи громадських організацій під час війни;
- дослідити вплив війни на психологічне здоров'я;
- проаналізувати ефективність заходів та політики, спрямованих на запобігання та подолання дезорганізації.

Під час дослідження були застосовані наступні методи: теоретичні та емпіричні методи:

- теоретичні методи – загальнонаукові методи дослідження (аналіз та синтез, індукція та дедукція, системний аналіз, класифікація та типологія, порівняння);
- емпіричні методи – вторинний аналіз.

Теоретичною і методичною основою дослідження є роботи, наукові розробки, навчальні посібники щодо дезорганізації суспільства, ефективного подолання наслідків дезорганізації суспільства в умовах війни, матеріали періодичних видань, наукові статті, законодавчі і нормативні акти.

База дослідження: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Факультет міжнародних відносин, політології та соціології, кафедра суспільних комунікацій та регіональних студій.

Практичне значення одержаних *результатів*. Результати дослідження можуть застосовуватись для удосконалення системи урядової, міжнародної, громадської та психологічної підтримки та реабілітації постраждалих через воєнні конфлікти, також педагогічними закладами для запровадження профілактичних заходів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ

1.1 Дезорганізація суспільства: поняття та характеристики

Дезорганізація суспільства є складним і багатогранним явищем, яке виникає під впливом різних факторів і може мати різні прояви. Загальною визначальною рисою дезорганізації є порушення норм, цінностей та функціональних зв'язків в суспільстві під впливом зовнішніх чи внутрішніх тисків.

В соціологічних концепціях дезорганізація суспільства – це стан, коли виникає порушення узгодженості та функціонування різних аспектів суспільства, в результаті чого виникають руйнування, розлади, конфлікти та негативні явища.

Багато видатних соціологів вивчали поняття дезорганізації суспільства у своїх дослідженнях. Один із найвідоміших соціологів, який працював у цій області, це Е.Дюркгейм. Він вивчав соціальну інтеграцію і дезорганізацію суспільства, особливо в контексті суїциду. Дюркгейм вивчав взаємозв'язок між рівнем соціальної інтеграції та ризиком суїциду, а також встановив, що дезорганізація суспільства може призводити до високого рівня суїцидальної поведінки. Е.Дюркгейм запропонував концепцію колективної свідомості як сукупності переконань, думок, поділюваних усіма членами даного суспільства, так звану концепцію механічної чи органічної солідарності [21, с. 22; 22, с. 156]. Соціальна інтеграція існує, доводить французький вчений, - «коли члени суспільства надають важливого значення його нормам і керуються ними в житті» [36]. На його думку, коли індивід не бажає дотримуватися загальних норм або виконувати їх – виникає аномія. Саме він впровадив термін «аномія» у соціологію.

Аномією Е.Дюркгейм називає загальний стан суспільної дезорганізації, спричинений руйнуванням унормованого способу життя. Він вважав метод вивчення соціальних фактів найважливішими в аналізі суспільства, причому

наголошував на необхідності розгляду цих фактів як об'єктивних реалій, а не наших уявлень про них. Характерне для Е.Дюркгейма тлумачення суспільства не як системи різноманітних матеріально-виробничих відносин, а як сукупності психічних зв'язків. Одне з ключових понять у методології Е.Дюркгейма – «колективна свідомість» («колективні уявлення»). Воно означало сукупність вірувань та почуттів, спільних для членів одного суспільства і вироблених не в результаті безпосереднього досвіду окремого індивіда, а внаслідок нав'язування людині її середовищем. Звідси розуміння суспільства як морального колективу, як системи психологічної взаємодії [36].

Представлення соціальної дезорганізації на основі різнобічних досліджень також належать У.Томасу і П.Знанецькому [85], вони прийшли до свого розуміння соціальної дезорганізації на підставі передумов, відмінних від передумов Е. Дюркгейма.

Процес, що намагалися зрозуміти У.Томас і П.Знанецький, полягав у інтеграції в американське суспільство польських селян-іммігрантів. Під час свого дослідження їм довелося розробити: 1) типологію мотиваційних категорій, 2) поняття організації життя і соціальної організації, 3) типологію організації життя індивіда, 4) особливі поняття особистої і соціальної дезорганізації.

Типологія організації життя індивіда, створена цими авторами, представляє собою характеристику формальних розбіжностей у пристосуванні до соціальної організації.

На основі цих розбіжностей У. Томас і П. Знанецький визначили соціальну дезорганізацію як зменшення впливу соціальних правил на поведінку членів групи. Вони вважали, що це зменшення проявляється в різній мірі – від порушення даного конкретного правила даним конкретним індивідом до загального занепаду інститутів. Вони визнавали, що індивід може порушити правила, тому що він утрачає здатність організувати своє життя так, як цього вимагає суспільство, або тому, що він сприймає правила як перешкоди до досягнення більш високої організації свого життя. Але це аж

ніяк не припускає, що існує безпосередній зв'язок між індивідом і соціальною дезорганізацією. Соціальна дезорганізація мислиться як універсальний процес. В епохи соціальної стабільності дезорганізація, що зароджується, нейтралізується діями, що зміцнюють соціальні правила і норми, вона стає значною тільки в періоди змін [36].

Інші важливі внески в цьому науковому напрямку належать соціологу Р.Мертону. Він досліджував взаємозв'язок між цілями, засобами і дезорганізацією в суспільстві. Р.Мертон розробив і модифікував термін «аномія» Е.Дюркгейма. В концепції Р.Мертонна вказується на те, що можливості людини визначаються переважно її соціальним статусом, та місцем, яке вона займає у соціальній структурі. Соціальна нерівність виникає через нерівність у можливостях, які доступні представникам різних соціальних груп. У термінології Р. Мертона ця невідповідність простежується між соціальними цінностями, устремліннями і соціально організованими засобами їхнього задоволення. Його концепцію називають концепцією «подвійної невдачі». Згідно вчення Р. Мертона, форми девіантної поведінки виникають при розриві між соціальними цілями та засобами для їх досягнення [78]. У результаті виділилися п'ять способів «аномічного пристосування». З погляду Р.Мертонна, аномія являє собою результат конфлікту чи неузгодженості між «культурною» і «соціальними» структурами, що виражається насамперед у неможливості досягти обумовлених культурою цілей нормальними, законними, установленими суспільством засобами і спонуканні до пошуку інших – незаконних – способів задоволення потреб [78].

Таблиця 1.1.1

Типологія форм індивідуального аномічного пристосування за Р.Мертонном

<i>Форми адаптації</i>	<i>Схвалювані культурою цілі</i>	<i>Інституціоналізовані засоби</i>
Конформізм	+	+
Інновація	+	-
Ритуалізм	-	+
Ретритизм	-	-
Ребелізм (бунт, заколот)	-+	-+

Згідно теорії Р. Мертона, аномія може поширюватися серед усіх соціальних верств.

І. Гоффман досліджував взаємодію людей у специфічних соціальних контекстах та розглядав, як стигматизація та лейбелінг можуть призвести до відчуття дезорганізації для осіб, які відхиляються у поведінці від соціальних норм.

Г.Беккер вивчав девіантну поведінку та як суспільство реагує на неї. Його дослідження дозволили краще розуміти, як стигматизація і соціальний контроль впливають на процеси дезорганізації.

Проблема девіації як чинник дезорганізації продовжує активно вивчатися і на сучасному етапі. Теорії і концепції минулого набувають нової інтерпретації, переглядаються, доповнюються, аналізуються сучасними вченими, у тому числі і вітчизняними. Розуміння процесів девіантності та соціальної реакції на них у сучасному суспільстві формується завдяки науковим дослідженням вітчизняних вчених.

Досліджуючи соціальний стан українського суспільства, та спираючись на класичні теорії аномії, наприклад, Є.І. Головаха і Н.В. Паніна вказують в теорії Р. Мертона на наступне: «Виходячи з розуміння аномії як неузгодженості соціально схвалюваних цілей і засобів їхньої реалізації, Р. Мертон обґрунтував положення про те, що деморалізація виявляється в тих соціальних групах, де відбувається дезінтеграція цільових і інструментальних структур» [12, с. 55].

О. Злобіна підкреслює, що «по сьогоднішню довершена теорія дозволяє робити якісні прогнози. Якщо проаналізувати дії суспільних факторів, що згідно Дюркгейма, обумовлюють коливання суїциду, теоретично варто чекати зростання цього показника в сучасному українському суспільстві» [25].

О.С.Осіпова пропонує розглядати девіантну поведінку на основі соціосинергетичної парадигми. «Вивчення взаємодії особистої й індивідуальної свідомості дозволяє сьогодні показати вплив соціальних

девіацій на істотний розвиток у повному обсязі. Цьому сприяють і напрацювання в галузі західної соціальної психології» [36].

Таким чином, піддаючи всебічному аналізу стан суспільства з позиції соціонормативності, девіації є підґрунтям розгляду соціальної дезорганізації.

Дезорганізація суспільства в контексті війни означає втрату стабільності, порушення соціальних, економічних та політичних процесів, що призводить до хаосу та руйнування суспільних та соціальних структур.

Отже, визначимо ряд характерних ознак дезорганізації суспільства під час війни:

- руйнування інфраструктури – воєнні дії призводять до знищення доріг, мостів, енергетичних систем, лікарень і шкіл, що обмежує доступ до основних послуг та важливих ресурсів для населення;
- економічна нестабільність – втрати виробництва, руйнування підприємств та розростання тіньової економіки призводять до економічної нестабільності та зростання безробіття;
- соціальна дезінтеграція – війна може призвести до поділу суспільства на конфліктуючі групи, релігійні або етнічні конфлікти, що загрожує стабільності та безпеці;
- міграція населення – внаслідок війни багато осіб стають змушеними залишити свої місця проживання і шукати притулку в інших регіонах чи країнах, що призводить до розгортання масових міграційних процесів.

Зазначимо, аналізом дезорганізації суспільства у різних контекстах та епоха займалися вчені різних галузей знань, однак первинно - це концепції та дослідження соціологів, які дезорганізацію суспільства пояснювали через девіації (соціальні відхилення) та підкреслювали, що вони є продуктом соціального стану суспільства. Дезорганізація суспільства може виявлятися в різних сферах життя, включаючи економіку, політику, культуру, громадський порядок і інші аспекти, і саме тому особливої уваги та досліджень потребує вивчення дезорганізації суспільства під час війни, оскільки її наслідки можуть бути руйнівними для суспільства. Задля розуміння цього явища нами було

визначено та обгрунтовано ряд характерних ознак дезорганізації суспільства під час війни, оскільки виникла гостра необхідність розв'язання цих проблем у сучасному світі.

1.2 Фактори, що призводять до дезорганізації під час війни

Попередньо ми визначили поняття «соціальна дезорганізація», та розглянули соціологічні підходи щодо його трактування, виходячи з цього, зазначимо, що «соціальна дезорганізація» – це порушення рівноваги та узгодженості в суспільстві, що призводить до зниження ефективності дії інститутів соціального контролю. Вона проявляється у вигляді девіації (зростання злочинності, суїцидів, насилля, безробіття, алкоголізму, наркоманії, проституції та інших соціальних проблем).

Дезорганізація може виникати внаслідок різних факторів і має різні прояви. Виявивши ці фактори можна зрозуміти ключові аспекти дезорганізації та розробити стратегій подолання її наслідків і відновлення стабільності.

Отже, для початку, розділимо фактори дезорганізації суспільства на внутрішні та зовнішні.

По-перше, внутрішні фактори: а) економічні кризи призводять до зростання бідності та безробіття, що, у свою чергу, створює соціальні напруженості та конфлікти; б) зміни в соціальній структурі - це і зростання мобільності населення, і урбанізація, і старіння населення, що призводить до розмивання традиційних цінностей та норм; в) дефіцит соціальних послуг (освіта, медицина, соціальне забезпечення) погіршує умови життя населення та підвищує рівень соціальної напруженості.

По-друге, зовнішні фактори належать: а) стихійні лиха (землетруси, повені, пожежі), які завдають значних матеріальних збитків та призводять до соціальних потрясінь; б) війни та тероризм порушують нормальний хід життя суспільства та призводять до загибелі людей, руйнування майна та зростання соціальної напруженості; в) міжнародна міграція призводить (може

призводити) до зростання соціальної ізоляції та ворожнечі між різними групами населення.

Зобразимо фактори дезорганізації суспільства в таблиці.

Таблиця 1.2.1

Фактори дезорганізації суспільства.

<i>Внутрішні фактори</i>	<i>Зовнішні фактори</i>
Економічні кризи;	Стихійні лиха;
Зміни в соціальній структурі;	Війни та тероризм;
Дефіцит соціальних послуг.	Міжнародна міграція.

В Україні, яка зараз переживає війну з Росією, фактори дезорганізації суспільства особливо посилюються. Серед таких факторів можна виокремити: збройний конфлікт та насильство; економічну кризу; масову міграцію, розпад соціальних інститутів та психологічний вплив.

Таблиця 1.2.2

Фактори, які призводять до дезорганізації під час війни.

<i>Основні фактори</i>	<i>Зміст факторів</i>
Збройні конфлікти та насильство	Одним із головних факторів дезорганізації під час війни є наявність збройних конфліктів і насильства. Військові операції, бойові дії та терористичні акти призводять до загибелі людей, руйнування міст і інфраструктури, що призводить до загострення гуманітарних проблем і створює загрозу життю та безпеці населення.
Економічна криза	Війна часто призводить до зниження економічної активності в країні. Знищення виробничої бази, переривання торговельних зв'язків і зростання витрат на оборону можуть призвести до економічної кризи, що впливає на рівень безробіття та бідність.

Масова міграція	Війни та конфлікти примушують велику кількість осіб покидати свої оселі та знаходити пристановище в інших областях або країнах. Масова міграція може призводити до розриву сімей, перенаселення у приймаючих регіонах і загострення конфліктів.
Розпад соціальних інститутів	Війна може призвести до розпаду соціальних інститутів, які забезпечують стабільність суспільства, таких як освіта, охорона здоров'я та правопорядок. Руйнування цих інститутів створює простір для дезорганізації.
Психологічний вплив	Війна має серйозний психологічний вплив на населення. Ветерани і цивільні, які пережили війну, можуть страждати від посттравматичного стресового розладу та інших психологічних проблем, що призводять до дезорганізації їхнього життя.

Вказані фактори дезорганізації суспільства спричиняють злам колишньої нормативно-ціннісної системи, поведінкових стандартів. Суспільство опинилося в стані аномії, наслідком чого стало виникнення цілого комплексу соціальних проблем, однією з яких є девіантна поведінка. Ці проблеми носять загрозливий для соціальної стійкості характер. В кризові, аномійні періоди деструктивні форми девіантності починають повсюдно домінувати.

Економічна криза, як фактор дезорганізації, породжує соціально-майнову диференціацію, що викликає поглиблення антагонізму між верхами та низами суспільства, розрив між офіційно проголошуваними цілями та інституціоналізованими засобами їх досягнення. Це, в свою чергу, породжує девіантну соціалізацію та інтеріоризацію девіантних норм, так як найчастіше тільки за допомогою неінституціоналізованих видів поведінки можливе досягнення матеріального та соціального благополуччя. Ця ситуація породжує

масову криміналізацію суспільства, що зрештою загрожує існуванню державних інститутів як таких. В наслідок війни відбувається й трансформація соціальної структури, головними серед основних особливостей якої є маргіналізація та низхідна соціальна мобільність, яка відбувається у напрямку збільшення основи стратифікаційна піраміда. Дану основу заповнюють декласовані «низи» суспільства, що постійно кількісно зростають, схильні до прояву девіантної поведінки різних видів.

Розпад соціальних інститутів або їх неефективність чи вкрай низька ефективність функціонування інститутів також вказує на дезорганізацію. Війна призводить до дисфункціонування соціальних інститутів освіти, охорони здоров'я та правопорядка. Наприклад, зниження соціального контролю та реалізації соціальної політики держави, що зумовлена ослабленням державної влади, втратою орієнтирів розвитку. У результаті держава займається вирішенням соціальних проблем лише епізодично, поза єдиною систематизованою політикою, а в суспільстві створюються сприятливі умови для поширення різних видів девіантної поведінки, що набувають характеру соціальних проблем.

Масова міграція стає важливим фактором, який впливає на здатність держави ефективно організувати свою подальшу діяльність. Збройна агресія Росії призвела до того, що мільйони українців вирушили зі своїх домівок у пошуках безпеки, як всередині країни, так і за її межами. Це спричинило розриви в сім'ях, перенаселення в приймаючих регіонах і загострення конфліктів. Водночас, поки триває війна, темпи міграції залишаються високими.

Вимушена масова міграція населення призвела до деформації й дезорганізації демографічного, соціального та економічного розвитку. У таких умовах загострилися проблеми української сім'ї, такі як бідність, соціальне сирітство, нестійкість шлюбу та проблеми гендерної взаємодії. Масова міграція також спричинила нові ризики через деформацію гендерної та шлюбно-сімейної структури населення, такі як збільшення кількості вдовілих,

неповних сімей, дітей-сиріт та самотніх людей похилого віку. Багато сімей перебуває за межею абсолютної бідності через втрату житла та заробітку, а також пережили стрес через загрозу життю та втрати рідних.

З психологічної точки зору, війна є надзвичайним психологічним подразником для людини та суспільства, що спричиняє тривалу стресову ситуацію, поширюються психічні розлади (депресія, тривога, постстресові розлади тощо). Тож психологічний вплив також є фактором дезорганізації, що призводить до втрати почуття безпеки внаслідок вразливості практично всієї території країни; переселення в інші регіони чи країни призводить до втрати роботи і звичного оточення, а також породжує побутові труднощі, фінансові проблеми, соціальну ексклюзію, нестабільність у майбутньому і тривогу за рідних та близьких.

Зазначені причини детермінують ту обставину, що девіантна, протиправна поведінка охоплює значну кількість соціальних інститутів, верств, груп та індивідів, проникає у всі сфери суспільства. Набуваючи масовий характер, девіантна поведінка стає серйозною соціальною проблемою, що зачіпає інтереси всіх громадян, і потребує заходів протидії.

Важливість виокремлення та зазначення факторів дезорганізації суспільства під час війни, не викликає сумнівів, оскільки завдяки їх розумінню стає можливим реалізація завдання подолання соціальної дезорганізації в Україні.

1.3 Соціальні, економічні та психологічні наслідки дезорганізації

Даний пункт розділу присвячений вивченню комплексного впливу дезорганізації, спричиненої війною, на соціальні структури, економічні процеси та психологічне благополуччя суспільства, а також розгляду наслідків, що виникають в результаті порушень у звичайному функціонуванні

громадянського устрою (зростання безробіття, проблеми бідності, зростання злочинності, насильства, соціальної напруженості та ворожнечі, тощо).

Війна призвела до значних людських і матеріальних втрат, руйнування інфраструктури, масової міграції населення. Це все створює умови для зростання злочинності, насилля, безробіття, алкоголізму/наркоманії та інших соціальних проблем.

Проаналізуємо кожний з визначених наслідків дезорганізації, однак зазначимо, що вони взаємопов'язані та впливають один на одне.

Серед наслідків економічних змін виокремимо знищення економічної інфраструктури, збільшення бідності та безробіття.

Військовий конфлікт суттєво вплинував на функціонування багатьох галузей промисловості у східних областях, що призвело до зупинки авіап перевезень та розриву ланцюгів постачання. Уряд ввів контроль над рухом капіталу та зафіксував обмінний курс, спрямований на уникнення додаткових втрат для фінансової системи. У кінці 2022 року валовий внутрішній продукт скоротився на 29,2%, а рівень інфляції сягнув 26,6%. Дефіцит торговельного балансу удвічі збільшився з грудня 2021 по грудень 2022 року. За оцінками Міжнародної організації праці, станом на жовтень 2022 року, було втрачено 2,4 мільйона робочих місць порівняно з попереднім періодом до лютого. Інформація свідчить про те, що підприємства планують продовжити зменшення робочої сили у 2023 році, але темпи цього процесу будуть повільнішими, ніж у 2022 році. Незважаючи на масштаб впливу та окупацію до 24% території України у 2022 році, економіка продемонструвала значну стійкість завдяки продовженню виробництва товарів та послуг у великих містах і територіях, де це залишалось можливим. Прогнозується, що економічні перспективи на 2023 рік будуть більш сприятливими [39, с.22].

За оцінками Регіонального Департаменту Національної Безпеки (RDNA) у лютому 2023 року, протягом року прямі збитки від пошкоджень будівель та інфраструктури склали 135 мільярдів доларів США, тоді як загальна сума, необхідна для відновлення та відбудови, становила 411 мільярдів доларів

США. Географія збитків, завданих фізичному капіталу, була спрямована переважно на північні та південно-східні регіони. Основними постраждалими секторами стали житлове господарство (38% від усіх збитків), транспорт (26%), енергетика (8%), торгівля та промисловість (8%) і сільське господарство (6%). Пошкодження та забруднення земель мінами вплинули на доступ українців до базових послуг і засобів існування, що відобразилося на потребах у відновленні в різних секторах [39, с.23].

Внаслідок війни в Україні відбулося значне збільшення рівня бідності, що призвело до уповільнення прогресу країни в боротьбі з цим соціальним явищем. Згідно з даними Світового банку, у 2022 році частка людей, які живуть за межею міжнародного рівня бідності (з доходом менше 6,85 доларів США на людину в день), зросла із 5,5% у 2021 році до 24,1%, що означає, що понад 7 мільйонів людей потрапили поза межі бідності. Прогнозується, що в регіонах, що постраждали від війни, рівень бідності може бути ще вищим. За даними ПРООН, найвищі показники монетарної бідності зафіксовані в Одеській, Луганській, Херсонській, Харківській та Рівненській областях, які до вторгнення були серед найбідніших регіонів [39, с.23, с.72].

Внаслідок війни в Україні виникла масштабна проблема безробіття, що підтверджується даними Державної служби зайнятості. Станом на 1 лютого 2023 року безробітністю було охоплено 166,0 тис. осіб. У порівнянні з 2021 роком, кількість зареєстрованих безробітних в Україні зросла на 30% у 2022 році [56].

П. Сорокін називає кілька соціальних наслідків війни, що безпосередньо стосується і нашого суспільства [11, с. 48-49]:

1. Посилення контрасту між багатством і злиденністю. Тобто як наслідок війни ще зросте соціальна і майнова диференціація.
2. Зниження життєвого рівня більшості людей.
3. Обмеження прав і свобод громадян.
4. Переміщення великих мас людей.
5. Мілітаризація суспільного життя.

б. Збільшення регулювання держави в усіх аспектах життя громадян, включаючи сімейні відносини.

До наслідків змін в соціальній структурі та соціальних інститутах можна віднести: зростання міграції населення та демографічні зміни, зростання злочинності, насилля, безробіття, алкоголізму/наркоманії, тощо.

Одним з прямих наслідків війни в Україні є значне переміщення населення. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) досягла піку в 7,1 мільйона у квітні 2022 року, порівняно з 1,5 мільйоном у 2021 році. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), ця кількість зменшилася до 5,4 мільйона у січні 2023 року, що можна пояснити збільшенням кількості повернень, відзначених МОМ у 2022 та 2023 роках. Також УВКБ ООН зафіксувало майже 8 мільйонів українських біженців у країнах Європи до кінця січня 2023 року. Це значуще переміщення населення, особливо за межі України, призвело до поглиблення демографічних проблем, зокрема зменшення кількості кваліфікованої робочої сили в Україні. За оцінками Світового банку, близько 2 мільйони дітей покинули Україну і, ймовірно, залишаться за кордоном. Внаслідок війни може збільшитися кількість господарств, які очолюються жінками, зросте частка господарств з одним годувальником, а також збільшиться кількість господарств, де проживають особи з інвалідністю [39, с.21].

За даними Офісу генерального прокурора України, війна призвела до зростання рівня злочинності, як це відображено у статистиці. У 2022 році кількість злочинів в Україні збільшилася на 8,8%, порівняно з попереднім роком. Якщо у 2021 році було зафіксовано 321 443 злочини, то у 2022 році ця цифра зросла до 362 636. Важливо відзначити, що суттєво змінився характер злочинності. Збільшилася кількість правопорушень, спрямованих проти національної безпеки, умисних вбивств і військових злочинів. У той же час, частка важких правопорушень і кримінальних проступків, а також злочинів проти власності, скоротилася. Також відбулися зміни в статистиці щодо злочинів проти життя та здоров'я особи: кількість умисних вбивств зросла

майже в 7 разів, але кількість справ щодо нанесення тілесних ушкоджень знизилася [65].

Також війна призвела до *зростання насильства в сім'ї та суспільстві* (згідно з даними Національної поліції), у 2022 році кількість звернень громадян щодо насильства в сім'ї збільшилася на 30% у порівнянні з 2021 роком. Згідно з офіційними даними Національної поліції України, які були надані у відповідь на запит, у 2022 році зареєстровано 244 381 випадок домашнього насильства. Це на 40% більше, ніж у попередньому році (144 394), на 15% більше, ніж у 2020 році (208 748), і на 41% більше, ніж у 2019 році (141 814). Отримана статистика свідчить про те, що проблема домашнього насильства в Україні залишається актуальною навіть під час воєнного стану. Є підстави вважати, що збройний конфлікт сприяє загостренню цієї проблеми, оскільки агресія, зміна звичного ритму життя та необхідність адаптації до нових умов можуть бути чинниками, які впливають на збільшення випадків домашнього насильства [26].

Внаслідок війни спостерігається зростання випадків алкоголізму та наркоманії в Україні, як підтверджують дані незалежних експертів. У 2022 році кількість осіб, які зловживають алкоголем, зросла на 20% у порівнянні з 2021 роком. Кількість наркозалежних в Україні на 2023 рік становить від 1,5 до 2 мільйонів осіб, що в десятки разів перевищує різні офіційні підрахунки. Люди, які вживають наркотики ін'єкційно, в Україні налічується від 278 до 387 тисяч осіб. Приблизно 115 тисяч жінок в Україні за визначеною оцінкою вживають наркотики ін'єкційно. За рівнем поширеності, вимірюваним кількістю випадків захворювання на 100 тисяч населення через зловживання наркотичними речовинами, Запорізька область (406), м. Київ (279), Донецька (277), Кіровоградська (251), Одеська (230) і Херсонська (211) є найбільше ураженими регіонами. У цілому на кожні 100 тисяч населення країни припадає 144 наркозалежних громадянина [59].

До наслідків психологічного впливу війни на людей та суспільство відносяться травми та стрес, а також втрату віри в майбутнє.

Російська агресія проти України викликала серйозні проблеми в сфері психічного здоров'я українського населення. З початком війни збільшилася кількість осіб, які пережили травматичні події, що підвищує ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психічних розладів. З часом цей тренд може ще загострюватися. Поширення психічних розладів внаслідок війни стане серйозною проблемою для держави та суспільства навіть після її завершення. Психологічна реабілітація населення вимагатиме значного часу. Психічні розлади можуть призводити до розвитку серйозних соматичних захворювань, таких як серцево-судинні та онкологічні, які можуть мати фатальні наслідки. Важкі психічні розлади, такі як ПТСР, можуть викликати соціальну дезадаптацію хворого, зменшують його працездатність, що має відбиття на сім'ї, соціальному середовищі та економіці країни [42].

За оцінками експертів, 40-50% населення потребуватимуть психологічної допомоги [24]. У різних групах населення чисельність осіб, які можуть стикатися з психічними розладами внаслідок війни, розподіляється наступним чином: серед військових та ветеранів – 1,8 мільйона, серед людей похилого віку – 7 мільйонів, дітей та підлітків – близько 4 мільйонів. Також прогнозується, що приблизно 3-4 мільйони українців можуть стати жертвами певних психічних розладів, які можуть бути помірної або тяжкої форми. Водночас близько 3-4 млн українців матимуть певний розлад психічного здоров'я – помірної або тяжкої форми [62].

Психічні розлади мають великий вплив на фізичне здоров'я осіб і часто вказують на наявність різних видів залежностей, таких як алкоголізм чи наркоманія. Вони також можуть ускладнювати соціальну адаптацію та інтеграцію осіб, впливаючи на їх працездатність. Це створює серйозні виклики як для держави, так і для суспільства [42].

Особливою загрозою для психічного здоров'я людей під час війни є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), який може виникнути внаслідок переживання травматичних подій. Період розвитку ПТСР може виявлятися

приблизно за шість місяців після травматичної події, але його ризик зростає при тривалому впливі стресорів, характерних для воєнних умов [45].

Психічні труднощі можуть призводити до соціальної дезадаптації таких категорій населення як військових, що перебували в полоні та цивільних жителів, що знаходилися під окупацією та зазнали як фізичного, так і психологічного насилля. Негативні соціально психологічні наслідки можливі як для самої особи, так і для її оточення, що вже підтверджується багатьма фактами.

Аналіз досліджень та статистичних даних засвідчує, що війна є фактором, що призводить до зростання дезорганізації суспільства, вона створює умови для зростання різних видів порушень, злочинів, зокрема, колабораціонізму й інших за різним ступенем тяжкості та різних форм девіацій, а також розладів стану фізичного та соціального здоров'я населення в цілому суспільстві. Розгляд соціальних, економічних та психологічних аспектів надає можливість глибше розуміти складність впливу війни на різні сфери життя та підкреслює важливість розробки стратегій відновлення та різного роду підтримки, зокрема психологічної для суспільств, що стикаються з подібними викликами.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ

2.1 Аналіз динаміки довіри соціальним інституціям під час війни

Динаміка довіри до різних соціальних інститутів виступає важливим показником стану соціальної дезорганізації чи згуртованості у суспільстві.

Оцінюючи ситуацію в країні, дій влади та довіру до соціальних інститутів, звернімося до дослідження проведеного Центром Розумкова. У лютому-березні 2023 року Центром Розумкова було проведено дослідження в рамках Програми МАТРА, яка отримала фінансування від Посольства Королівства Нідерландів в Україні. Опитування здійснювалося методом особистого спілкування, охопивши 2020 респондентів у віці 18 років і старше [40]. Згідно з результатами дослідження, 49% українців вірять, що Україна зможе подолати існуючі проблеми та труднощі протягом найближчих кількох років. Ще 36% вважають, що країна зможе подолати проблеми у більш віддаленій перспективі, тоді як лише 3% вважають, що Україна не здатна подолати існуючі труднощі (решта не визначилися) [40].

За думкою громадян, найкраще влада впоралася з вирішенням проблем у сферах, таких як оборона країни (82%), енергозабезпечення (80%), зовнішня політика (75%), освіта (56%), охорона здоров'я (54%), соціальний захист та пенсійне забезпечення (53%). Однак гірше оцінюється її діяльність в економічній сфері (45%), відбудові країни (38%), боротьбі зі злочинністю (38%), правосудді (29%) та боротьбі з корупцією (24%) [40].

Стосовно довіри до інститутів влади, згідно з результатами опитування, українці найбільше довіряють таким державним та громадським інститутам, як Збройні Сили України (96%), волонтерські організації (88%), добровольчі загони (87%), Національна гвардія України (86%), Державна служба з надзвичайних ситуацій (85%), Президент України (83%), Державна прикордонна служба (82%), Міністерство оборони України (78%), Служба безпеки України (74%), Національна поліція (71,5%), Церква (70%), громадські організації (66%), ЗМІ України (65%), Голова міста (селища, села),

в якому респондент проживає (62%), Національний банк України (58%), рада міста (селища, села), в якому респондент проживає (56%), Уповноважений Верховної Ради з прав людини (Омбудсмен) (52%), Уряд України (50%). Проте, більшість респондентів виявляють недовіру до державного апарату (чиновникам) (64%), політичних партій (63%), судової системи (59%), та Верховної Ради України (51%) [40].

Також висловлюється більше недовіри, ніж довіри до комерційних банків (довіряють їм 34% респондентів, тоді як не довіряють — 48%), Прокуратури (відповідно 37% і 48%), Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) (відповідно 32% і 43%), спеціалізованої антикорупційної прокуратури (відповідно 34% і 42%), Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) (відповідно 35% і 41,5%), та профспілок (відповідно 31% і 38%) [40].

Учасники опитування, оцінюючи ступінь корупції в соціальних інститутах за десятибальною шкалою, де "1" означає "відсутність корупції", а "10" – "дуже високий рівень корупції", визначили рівень корумпованості в українській владі загалом на рівні 6,8 балів. Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України оцінено також із середніми балами 6,8 та 6,1 відповідно. Міністерство оборони України отримало 5,8 балів, владу областей – 5,7 балів, Офіс Президента України та Антикорупційні органи (НАБУ, САП, НАЗК) – по 5,6 балів, а місцеву владу – 5,4 бали. Серед оцінок рівня корупції найнижче визнано громадські організації, що борються з корупцією (4,7 бала), та Президента України (4,0 бала).

Щодо динаміки рівня корупції після початку війни, громадяни України поділилися на різні групи: 33% вважають, що наразі рівень корупції вищий, ніж був до 24 лютого 2022 року, 30% стверджують, що не відбулося змін, 21% вбачають зниження, а 17% не мають чіткої думки про зміни в цій сфері [40].

Згідно з результатами дослідження:

1) опитані вірять у здатність України подолати проблеми: 49% – найближчими роками, в 36% випадків респонденти розглядають здатність

України вирішити наявні проблеми у більш віддаленому майбутньому, тоді як лише 3% вважають, що країна не зможе подолати ці труднощі;

2) найвищий рівень довіри виявлено до Збройних Сил України (96%), волонтерських організацій (88%), та інших суспільних інститутів. Недовіра виявлена до державного апарату (64%), політичних партій (63%), та судової системи (59%);

3) влада найкраще оцінюється в сферах оборони (82%), енергозабезпечення (80%), та зовнішньої політики (75%). Гірше справляється в економічній сфері (45%), відбудові країни (38%), та боротьбі зі злочинністю (38%);

4) довіра комерційним банкам (34%) та іншим інститутам, таким як Прокуратура (37%) та НАБУ (35%), нижча порівняно з довірою до державних і суспільних інститутів;

5) зокрема, щодо боротьби з корупцією, 66% виражають негативну думку, вважаючи, що влада справляється погано.

Це дозволяє зробити висновок, що хоча існує висока довіра до окремих суспільних інститутів, загалом ставлення громадян до діяльності влади є критичним, зокрема у сферах економіки, боротьби з корупцією та відбудови країни.

Отже, показник довіри чи недовіри до суб'єктів політичної влади, певних соціальних інституцій якраз виступає індикатором стабільності чи хиткості, тобто дезорганізації дій різних категорій населення. Особливий вияв ми прослідковуємо у процесах внутрішньої міграції в Україні, а також у переміщенні багатьох українців за межами країни та поверненням з країни тимчасового проживання до попереднього місця проживання. Зазначимо, що саме найвищий рівень довіри до Збройних Сил України тримає згуртовано українців у вірі до перемоги.

2.2 Аналіз стану та перспектив громадських організацій під час війни

Долати дезорганізаційні процеси в українському суспільстві, особливо з початку агресії росії, покликані як різноманітні соціальні інститути та соціальні організації, територіальні громади, так і громадські об'єднання та спільноти.

З метою вивчення стану громадських організацій та їх членів під час проведення повномасштабної війни, Освітньо-аналітичний Центр розвитку громад провели опитування громадських активістів з 04.04.2022 по 07.04.2022р. завдяки дослідженню вивчалися особливості діяльності, короткострокові та довготермінові плани діяльності, потреби і пропозиції щодо адаптації до нових реалій [13]. Також аналізуються результати дослідження, яке називається «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні». Це дослідження було проведено в період з 11 по 29 червня 2022 року в рамках Проекту Ради Європи під назвою «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні». Основна мета цього дослідження полягала в тому, щоб шляхом опитування визначити потреби, стан і проблемні аспекти взаємодії між інститутами громадянського суспільства, мешканцями громад та органами місцевого самоврядування протягом періоду дії воєнного стану [19].

Аналізуючи наведене дослідження, відзначимо, що їх *об'єктом* були Інститути громадянського суспільства (ІГС), представлені членами громадських організацій, благодійних організацій, активістами, волонтерами тощо, а також представники органів місцевого самоврядування (ОМС), які відповідають за взаємодію з громадянським суспільством. Дослідження охопило міста обласного значення та невеликі міста районного значення, і в його рамках взяли участь 145 респондентів [19, с.10].

Найпоширенішими формами громадської участі, які найчастіше використовуються нашими респондентами виявились особисті контакти та неформальні звернення до посадовців ОМС (54%), місцеві ініціативи (46%), запити на доступ до інформації (43%), звернення громадян до органів

місцевого самоврядування (40%), електронні петиції (37%) та консультації з громадськістю наживо (33%). Посередньо використовуваними зазначено: громадський бюджет (33%), доручення депутату/особистий прийом депутатом, мером, іншими посадовцями (30%), збори жителів за місцем проживання (28%) та самоорганізація з сусідами (28%). Серед різних способів громадської участі виявлено кілька згадок про різноманітні форми публічних обговорень, інформаційних заходів, зборів та чатів у соціальних мережах (20%). Найменш використовуваною є громадська експертиза (11%) [19, с.11].

Серед викликів, які стоять перед громадськими активістами було виявлено: фінансові труднощі (відсутність стабільного джерела доходу, важко працевлаштуватись або облаштувати чи знайти робоче місце), виклики психологічного характеру (психологічна стійкість, соціальна адаптація, вигорання, баланс між волонтерством та відпочинком, як бути продуктивним\ною у нових умовах), проблеми із житлом (ті активісти, які змінили місце проживання, відчувають проблему з житлом або оплатою за нього) та відсутність умов для роботи громадської організації (неможливість надавати послуги цільовій аудиторії, замороження проектної діяльності, відсутність якісного інтернету. Але водночас зазначили про нові можливості для організації, нові методи комунікації та напрямки для діяльності) [13, с.6].

Також громадські активісти зазначили про наступні виклики [13, с.7]:

- немає впевненості у майбутньому через що неможливість планування навіть у середньостроковій перспективі;
- власна безпека, безпека членів родини та членів своєї організації;
- допомога з виїздом колегам з тимчасово окупованих територій;
- підтримка тих, хто залишився у зоні активних бойових дій;
- залишитись у відносно безпечній області заходу України, чи повертатись додому;
- фізична втрата помешкання, офісу, матеріальних цінностей через активні бойові дії.

Стосовно, того чи продовжують організації реалізовувати проекти, незважаючи на повномасштабні військові дії, понад 50% з усіх опитаних продовжують реалізацію проектів, понад 1/3 – реалізують ініціативи частково, і лише 16,7% повністю припинили проектну діяльність. Більшість опитаних громадських організацій, окрім того, що продовжують свою проектну діяльність, планують майбутні ініціативи, оформляють їх у проекти та подають потенційним донорам для отримання фінансування – 60% респондентів протягом останнього місяця готували та подавали проекти потенційним донорам [13, с.8].

На запитання про те, чи відомі опитуваним випадки обмежень використання інструментів громадської участі органами місцевого самоврядування під час воєнного стану, більшість відповідей (58% або 84 опитання) було заперечливими. Також, на питання про те, чи стикалися опитані особисто з труднощами використання інструментів громадської участі через воєнний стан в країні, більшість відповідей були негативними (59% або 86 опитаних) [13, с.12].

Проте, серед виявлених труднощів визначено кілька видів проблем, які можна приблизно класифікувати на наступні групи [13, с.12-14]:

- проблеми з інформацією та комунікацією - 62%;
- проблеми використання інструментів громадської участі - 34%;
- проблеми взаємодії з ОМС - 28%;
- проблеми безпосередньо самої інституції громадянського суспільства - 18%.

Оцінки роботи органів місцевого самоврядування після введення в країні воєнного стану коливаються в межах від «задовільно» (близько 55 оцінок у середньому) до «незадовільно» (середнє значення 60,5 оцінок).

Оцінки діяльності органів місцевого самоврядування

Критерій оцінки	Оцінка (кількість відповідей; N=145)			
	прекрасно	нормально	погано	важко сказати
Представники влади усвідомлюють важливість інформування громадян та підтримують громадянську участь у процесі прийняття рішень	13	61	58	13
Представники влади використовують різні методи по підвищенню обізнаності громадян; необхідна інформація надається вчасно	14	59	62	10
Інформація, яку надає влада під час процесу прийняття рішень є об'єктивною, повною, загальнодоступною і подається у стандартизованій формі; усі громадяни мають рівні можливості доступу до учасницького процесу, оскільки представники влади пропонують різноманітні форми участі, стандарт проведення яких є прописаним і прийнятним	14	53	63	15
Представники влади на місцях підтримують ініціативи громадян	13	66	45	21
Представники влади забезпечують відкритий і прозорий процес прийняття рішень завдяки зовнішньому контролю з боку громади та неурядових організацій; інформація публічна та доступна для широкого загалу	12	46	66	21
Влада заохочує розвиток громадянського суспільства, інвестує в їхню освіту та пропонує громадянам діалогову манеру співпраці	12	43	69	21
<i>Середнє число відповідей по оцінках</i>	13	54,7	60,5	16,8

*За даними проведеного дослідження Освітньо-аналітичним Центром розвитку громад [19, с.16].

Отримана інформація з усіх критеріїв відображає досить критичне ставлення представників громадянського суспільства до роботи органів місцевого самоврядування, оскільки переважають оцінки «погано» та «нормально». Можна сказати, що вони знаходяться в рівновазі одна з одною (при низьких показниках вищого задоволення «прекрасно» та сумнівів «складно відповісти»). Іншими словами, існує виражений конфлікт між нормальним та непосильним станом взаємин. Зокрема, найгірше оцінено те, наскільки влада сприяє розвитку громадянського суспільства, інвестує в їхню освіту та пропонує діалогові форми співпраці (69 негативних оцінок серед 145 відповідей) [19, с.16].

Загальна оцінка роботи органів місцевого самоврядування щодо інформування громадськості про зміни в процесах та можливостях використання інструментів громадянської участі під час воєнного стану

коливається в межах від «задовільно» (приблизно 3 бали) – 26% до «відмінно» (всього 9%). Оцінки різноманітно розподілені між «найгіршою» (1 бал), «гіршою» (2 бали), «задовільною» (3 бали) та «дуже доброю» (4 бали) категоріями, що свідчить про ситуативність та локальність оцінювання. Ймовірно, це особистісний (заснований виключно на власному досвіді) або стереотипний (визначений чутками та уявною громадською думкою) підхід [19, с.16].

Щодо забезпечення органами місцевого самоврядування рівних можливостей для участі жінок і чоловіків у використанні інструментів громадської участі під час воєнного стану, 81 респондент вважає, що можливості рівні, 53 вважають, що це залежить від ситуації, а 11 стверджують, що можливості нерівні. Зазначено, що практично немає практичних перешкод для участі жінок у використанні інструментів громадської участі під час воєнного стану (90% відповідей з 145 опитаних) [19, с.17].

Виклики, які сьогодні стоять перед громадськими організаціями [13, с.9-10].

1) Члени ГО. Найважливішою проблемою, яка стоїть перед значною частиною опитаних членів громадських організацій, є соціально-економічні виклики для них та проєктних команд. Громадська організація – це у першу чергу люди, і від їх матеріального, психологічного та безпекового становища, у великій мірі, залежить діяльність громадської організації. Також викликом сьогодні є зміна пріоритетів членів ГО – немає часу на громадську діяльність. Наступним викликом, за важливістю, респонденти зазначили “розкиданість” членів команди по всій території України та за кордоном, що вимагає її переформатування та налагодження комунікації. Сюди ж додається мобілізація чоловічої частини проєктної команди, що може зупинити роботу або значно її ускладнити. А у разі подальшої ескалації - від’їзд ще більшої частини команди за кордон.

2) Географія та простір для діяльності ГО. Виклики, які пов’язані з географією діяльності ГО - неможливість роботи на території Луганської та

Донецької областей, загроза життю через проукраїнську діяльність організації. Важко організувати безпечну і корисну роботу в окупації, щоб мати можливість допомагати людям і показувати підтримку від України та світових держав. Втрата офісу організації та всієї офісної техніки. Як наслідок – відсутність матеріально-технічного забезпечення для роботи організації.

3) Зміна пріоритетів ГО. Зміна напрямку діяльності організації, відповідно до потреб сьогодення. Неможливість надавати послуги цільовій аудиторії. “Замороження” реалізації проєктів.

4) Фандрейзинг. Проблема з фінансуванням проєктів з боку донорських організацій. Орієнтованість фондів, переважно, на соціальні проєкти, від чого страждають інші напрямки. Також більшість фондів і програм не хочуть працювати в умовах окупації та небезпеки, і переважна частина послуг та програм сфокусована на ВПО, яким вдалось виїхати. Відсутність можливостей втілювати великі проєкти та знаходити фінансування для них.

Більшість представників органів місцевого самоврядування (ОМС) підтвердили свою взаємодію з волонтерами та волонтерськими організаціями. Взаємодія зазвичай полягала у наданні приміщень, матеріальної та ресурсної підтримки, а також інформаційної підтримки. Ініціативу щодо взаємодії часто виявляли як волонтери, так і ОМС, або ж це був спільний двосторонній процес. Представники ОМС вказали на ряд організацій та спільнот, які виступали посередниками у цьому взаємодії. Щодо практик залучення ОМС до співпраці з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), відповіді представників ОМС вказують на різні заходи. Це можуть бути дозвіллі або соціальнокультурні практики, такі як екскурсії для ВПО по місту, участь у обговореннях щодо тимчасового проживання, волонтерство в місцевих школах та курси з вивчення української мови. Також ОМС надають підтримку ВПО у пошуку роботи та залучають до допомоги в місцевих центрах з працевлаштування. Крім того, надається приміщення для зборів ВПО та проведення заходів, що їм потрібні. ОМС активно взаємодіє з молоддю у місцевих громадах, опитує

ВПО щодо їхніх потреб, розглядає можливості та механізми забезпечення права голосування для ВПО, а також розвиває різноманітні підходи до надання психологічної підтримки [19, с.21].

Отже, вплив воєнного стану на громадську участь, за словами представників ОМС, виявився в помітному зростанні активності громади, зокрема у волонтерстві та залученості до громадських рад.

Зазначено, що безпекові процедури внесли суттєві зміни у життя громади, викликаючи проблеми використання ІГУ та конфліктність у взаємодії ОМС та ІГС.

Представники органів місцевого самоврядування свідчать, що стратегії взаємодії залишилися незмінними, не доповнюючи їх новими практиками. Інструменти громадської участі, такі як «публічні консультації», «петиції», та інші, залишаються активними, зокрема через соцмережі та онлайн обговорення.

2.3 Дослідження впливу війни на психологічне здоров'я

Зачинний вплив на згуртованість чи дезорганізацію у суспільстві має такий показник як психічне здоров'я населення у всіх регіонах країни.

Спираючись на проведені дослідження та фахові оцінки впливу війни на психологічне здоров'я проведемо аналіз із вказаного питання.

Наприклад, наше увагу привернуло дослідження, яке було проведено в червні 2023 року в Україні з метою оцінки впливу війни на людей. Ініціатива для проведення дослідження виникла за участю Організації Об'єднаних Націй та за технічної координації Програми розвитку ООН (ПРООН) за проханням Офісу Президента та Уряду України. Авторами цього дослідження є ІМРАСТ Initiatives та Центр сталого миру та демократичного розвитку. У розробці ОВВЛ взяли участь представники 12 агентств ООН, зокрема ЮНІСЕФ, ВПП, ФАО, УВКПЛ, ЮНФПА, ООН-Жінки, МОМ, ПРООН, ЮНЕЙДС, УВКБ ООН, ВООЗ та УКГП, за підтримки Офісу Координатора системи ООН в

Україні [39]. Також важливим є дослідження, проведене в період з 22 по 26 вересня 2022 року компанією Gradus Research Company, яке вивчало психічне здоров'я українців та їхнє ставлення до психологічної допомоги під час війни у межах ініціативи першої леді Олени Зеленської зі створенням національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки [50].

Компанія Gradus Research Company провела дослідження, використовуючи самозаповнення анкет у мобільному додатку, у період з 22 по 26 вересня 2022 року. Обстеження включало чоловіків та жінок віком від 16 до 80 років, які проживали у містах з населенням понад 50 тисяч осіб на території України до настання повномасштабної війни. Кількість респондентів становила 2100 осіб [50].

Отже, посилаючись на дане дослідження, зазначимо деякі його результати. Дослідження дало змогу, проаналізувати суб'єктивні оцінки власного психічного / ментального здоров'я.

41% респондентів визначили свій психічний стан як задовільний, в той час як половина (51%) характеризували його як середній. Більшість учасників опитування орієнтувалися на особисті відчуття та спостереження, оцінюючи свій стан.

За результатами дослідження видно, що значна частина опитаних оцінюють свій стан ментального здоров'я як задовільний, але половина характеризують його як середній. Індивідуальні відчуття та спостереження грають ключову роль у визначенні стану. Це може вказувати на різноманіття в перцепції ментального здоров'я серед опитаних.

Діаграма 2.3.1.

Суб'єктивні оцінки власного ментального здоров'я

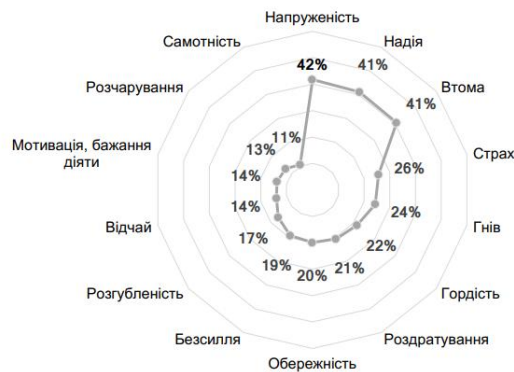

*За даними проведеного дослідження *Gradus Research Company* [50, с.4].

Стосовно емоцій, що останнім часом найбільше переважають у настрої українців, то за результатами дослідження більше третини респондентів декларують, що відчувають напруженість (42%), надію (41%) та втому (41%).

Діаграма 2.3.2.

Емоцій, що найбільше переважають у настрої українців

*На діаграмі представлені емоції, які набрали більше 10% згадувань

**За даними проведеного дослідження *Gradus Research Company* [50, с.5].

За останній час стрес чи сильну знервованість відчули 71% опитаних. Головними причинами стресу найчастіше вказують війну (72%), за якою йдуть фінансові труднощі (44%), соціально-політична ситуація в країні (30%), стан власного здоров'я (28%) і інші. Серед аспектів війни, які найбільше викликають стрес, перші позиції займають безпека близьких (63%), втрата джерела доходу/роботи (42%), ризик втрати майна (33%) і інші.

Отже, значна кількість респондентів має високий рівень психологічного напруження в середовищі опитаних, фактори зовнішнього середовища мають

суттєвий вплив на психічний стан опитаних, переживання війни приводить до різноманітних негативних впливів на різні сфери життя людей.

Дослідження підтверджує високий рівень стресу серед опитаних, обумовлений переважно зовнішніми факторами, зокрема війною та фінансовими труднощами.

Діаграма 2.3.3.

Відчуття стресу та причини стресу

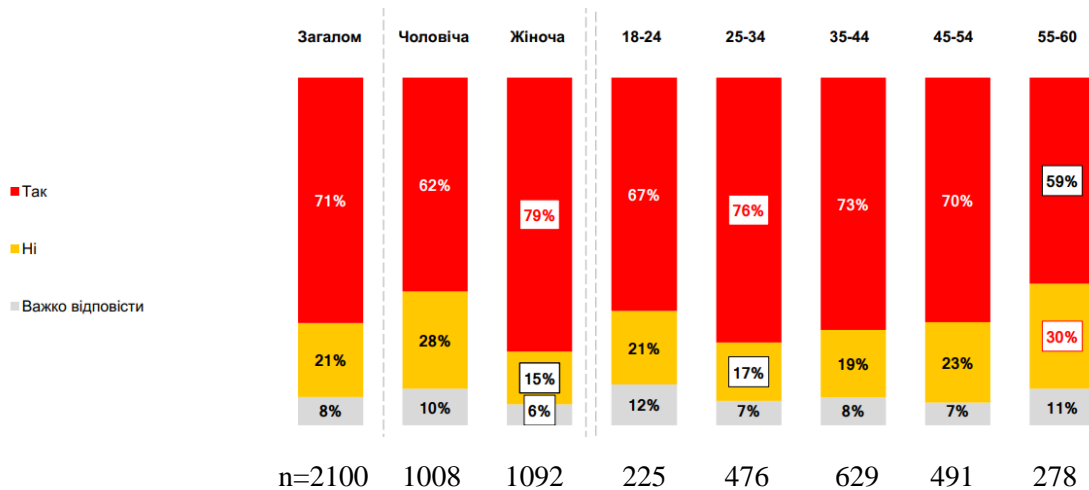
*На діаграмі представлені альтернативи, які набрали більше 4% згадувань.

**За даними проведеного дослідження *Gradus Research Company* [50, с.6].

Останнім часом відмічено відчуття стресу або сильної знервованості в залежності від статі та вікової категорії. Жінки та чоловіки віком 25-34 років виявляють більшу схильність до відчуття стресу, у той час як особи віком 55-60 років, навпаки, менше схильні до цього, порівняно з іншими віковими групами.

Діаграма 2.3.4.

Відчуття стресу у статево-віковому розрізі

*За даними проведеного дослідження *Gradus Research Company* [50, с.7].

Причинами відчуття стресу чи сильної знервованості у жінок та осіб віком 55-60 років є війна, найчастіше вказують на цей фактор. Молодь (18-24 роки), навпаки, рідше відчуває стрес від воєнного конфлікту, але більше турбується іншими питаннями, такими як робота, сімейні аспекти, пандемія коронавірусу, соціальні зв'язки з друзями та романтичні стосунки.

Діаграма 2.3.5.

Причини відчуття стресу у статево-віковому розрізі

	Загалом	Чоловіча	Жіноча	18-24	25-34	35-44	45-54	55-60
Повномасштабна війна з Росією	72%	68%	74%	57%	71%	70%	74%	86%
Фінансові складнощі	44%	42%	46%	33%	49%	42%	47%	45%
Соціально-політична ситуація в країні	30%	30%	29%	32%	25%	27%	37%	30%
Стан власного здоров'я	25%	22%	28%	28%	22%	22%	29%	32%
Безробіття	25%	24%	25%	24%	24%	25%	24%	27%
Робота, робочі питання	23%	25%	22%	34%	20%	22%	24%	20%
Високий рівень інфляції в країні	23%	28%	19%	24%	22%	18%	31%	21%
Сімейні справи та стосунки	22%	19%	24%	30%	26%	20%	18%	18%
Стан здоров'я близьких	20%	17%	23%	22%	18%	19%	17%	34%
Курс гривні / падіння курсу гривні	19%	23%	17%	18%	21%	19%	21%	13%
Пандемія коронавірусу, карантин	6%	5%	7%	12%	7%	4%	6%	6%
Спілкування з друзями, знайомими	5%	6%	5%	18%	4%	4%	2%	7%
Романтичні стосунки	5%	4%	6%	10%	6%	7%	1%	1%
Всього	n=1481	621	860	151	363	457	346	165

*За даними проведеного дослідження *Gradus Research Company* [50, с.8].

Недавні негативні емоційні стани, які відчували опитані. Найчастіше зазначали тривожність, напругу (50%), несприятливий настрій (45%), проблеми зі сном (41%) та відчуття роздратування та гніву (38%). Жінки відзначалися більшою кількістю виявлених негативних станів порівняно з чоловіками. У групі віком 24-34 років помітно більше осіб, які нещодавно

відчували несприятливий настрій, гнів чи роздратування, втомленість, зменшення продуктивності та розлади в харчуванні. У респондентів віком 55-60 років спостерігалось значуще більше випадків погіршення сну (47% та 41%, відповідно).

Діаграма 2.3.6.

Негативні стани, які відчували останнім часом

	Загалом	Чоловіча	Жіноча	18-24	25-34	35-44	45-54	55-60
Тривожність, напруга	50%	42%	57%	44%	51%	48%	52%	51%
Поганий настрій	45%	39%	51%	38%	53%	44%	44%	40%
Погіршення сну	41%	34%	47%	35%	38%	40%	44%	47%
Роздратування, злість	38%	31%	44%	37%	44%	39%	37%	27%
Відчуття виснаженості	32%	24%	40%	40%	37%	32%	32%	18%
Емоційна нестабільність	29%	22%	35%	32%	31%	24%	29%	30%
Відсутність душевної гармонії	26%	21%	30%	26%	27%	25%	27%	23%
Зниження продуктивності	25%	21%	30%	30%	31%	22%	25%	20%
Нав'язливі негативні думки	25%	22%	28%	32%	27%	20%	24%	29%
Апатія	25%	20%	29%	24%	29%	26%	23%	16%
Депресія	24%	22%	27%	24%	26%	24%	25%	21%
Відсутність мотивації	23%	22%	25%	39%	26%	21%	23%	14%
Постійне бажання плакати	13%	4%	21%	15%	15%	10%	13%	10%
Розлади харчування	12%	10%	15%	14%	18%	10%	11%	9%
	n=2100	1008	1092	225	476	629	491	278

*За даними проведеного дослідження *Gradus Research Company* [50, с.9].

Способи подолання стресу чи сильної знервованості відрізняються залежно від вікових та статевих груп. Опитані найчастіше вказують на сидіння в Інтернеті (39%), спілкування з близькими (31%) та перегляд ТБ, фільмів чи серіалів (29%) як ефективні методи подолання стресу. Також зауважено, що у різних груп спостерігається вибір різних стратегій. Наприклад, молодь (18-24 роки) частіше використовує музику для подолання стресу, зокрема чоловіки, тоді як жінки віддають перевагу проведенню часу із близькими. У групі 55-60 років спостерігається вища ймовірність використання заспокійливих препаратів.

Діаграма 2.3.7.

Способи подолання стресу у статеві-віковому розрізі

	Загалом	Чоловіча	Жіноча	18-24	25-34	35-44	45-54	55-60
Сидять в інтернеті	39%	38%	39%	35%	39%	35%	44%	41%
Спілкуються з друзями, сім'єю	31%	28%	33%	33%	32%	29%	31%	30%
Дивляться ТВ / фільми / серіали	29%	30%	27%	28%	35%	22%	35%	23%
Проводять час з близькими	24%	21%	28%	20%	27%	23%	23%	29%
Слухають музику	24%	29%	20%	43%	31%	23%	18%	11%
Заглиблюються в роботу	20%	20%	19%	17%	17%	21%	19%	23%
Займаються улюбленими справами, хобі	19%	18%	20%	30%	20%	15%	21%	19%
Вживають алкоголь	16%	23%	11%	16%	17%	16%	19%	13%
Приймають ліки від стресу / для заспокоєння	16%	8%	23%	11%	12%	14%	17%	27%
Читають книги	15%	12%	17%	13%	15%	13%	16%	20%
Їдять більше солодкого / смачної їжі	14%	9%	18%	20%	18%	14%	11%	7%
Відпочивають на природі	13%	13%	14%	7%	13%	14%	11%	24%
Займаються спортом	10%	10%	10%	18%	11%	10%	10%	3%
	n=2100	1008	1092	225	476	629	491	278

*За даними проведеного дослідження *Gradus Research Company* [50, с.10].

Воєнні події мають серйозний вплив на психічне здоров'я, можуть призвести до поширення психологічних травм серед дорослих і дітей. Згідно з БСОП 2022, обмежена кількість домогосподарств повідомила, що особи із психічними розладами мають доступ до допомоги, і серед тих, хто мав доступ, понад чверть не могли постійно скористатися послугами та ліками. За даними ОГП ВООЗ, 13,9% домогосподарств повідомили про пригнічення або стурбованість хоча б одного члена сім'ї під час оцінки. Згідно з дослідженням впливу війни на молодь в Україні, зростання занепокоєння щодо психічного здоров'я молоді: 22% проти 11% у 2021 році. Хоча 22% молодих людей стурбовані питанням психічного здоров'я, лише 12% визнають, що потребують психологічної допомоги. МОЗ оцінює, що близько 15 мільйонів людей потребують психологічної підтримки, з них від 3 до 4 мільйонів – медикаментозної. Експерти попереджають про кризу психічного здоров'я, оскільки нове покоління народжується під час війни, збільшується кількість переміщених осіб та ветеранів [39].

Дані цих досліджень свідчать про те, що стикаючись із наслідками війни все більше погіршується рівень психічного здоров'я людей, що є передумовою нових викликів.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ДЕЗОРГАНІЗАЦІЄЮ

3.1 Урядові заходи та політика

У цьому підрозділі будуть розглянуті методи та заходи соціального захисту та підтримки, які уряди приймають та гарантують для боротьби з дезорганізацією суспільства під час війни та інших конфліктів.

Соціальна підтримка у період війни виявляється надзвичайно важливою для гарантування безпеки та добробуту населення. У широкому розумінні, соціальна підтримка представляє систему заходів з матеріального забезпечення, яка фінансується за рахунок державних і місцевих бюджетів та інших ресурсів. Ця підтримка призначена для громадян, що не мають юридичного права на пенсії та інші допомоги, але потребують соціальної допомоги та не можуть самотійно подолати труднощі [3, с.6].

Соціальна підтримка може включати надання матеріальної допомоги, соціального обслуговування та різноманітних пільг для найбільш вразливих верств населення. Це надається після перевірки їхньої здатності до самотійного існування. У виняткових обставинах, таких як збройні конфлікти, захист громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав набуває вирішального значення.

Переселення населення та руйнування соціальної інфраструктури, спричинені збройними конфліктами, часто серйозно ускладнюють доступ до освіти, роботи, медичного обслуговування та інших послуг, необхідних для гідного життя та забезпечення засобів існування. Проігнорування економічних, соціальних та культурних прав в умовах конфліктів та інших надзвичайних ситуацій може призвести до порушень прав людини і, в кінцевому підсумку, до подальших конфліктів [79, с.2].

Суть соціальних послуг полягає у допомозі людям, які опинились у складних обставинах і не можуть самотійно подолати ці труднощі. Головною визначальною частиною цього процесу є система правових та нормативних

стандартів. У випадках збройних конфліктів, офіційна правова та нормативна основа соціального захисту включає елементи міжнародного права (права людини, міжнародного гуманітарного права, права біженців) та внутрішнього законодавства, таких як конституційне, статутне та загальне законодавство, а також національні чи субнаціональні політичні та нормативно-правові основи. Концепція соціального захисту охоплює різні аспекти, такі як соціальне забезпечення, соціальна допомога та програми соціальної допомоги. Право на соціальний захист закріплене в документах Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. ООН закріплює це право в основних конвенціях про права людини, таких як Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Конвенція про права дитини. Проте найчіткіше це право визначено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП) [57, с.23].

При цьому деякі норми визначають конкретні права на отримання соціальної допомоги, у воєнний період це може бути вкрай складно чи навіть неможливо забезпечити. Крім того, нормативні положення обмежені, наприклад, відсутність універсального юридичного права на отримання надзвичайної допомоги. Програма соціального захисту у часи конфлікту повинна враховувати не лише ризики, що виникають у повсякденному житті, але також, можливо, в першу чергу, форми відсутності безпеки в умовах військового конфлікту. Це слід розглядати як складову розширеної програми забезпечення безпеки людини, що включає захист від залякування та примусу. В багатьох випадках ця програма повинна передбачати відновлення доступу до основних товарів і послуг для цілих громад. Крім того, існують демографічні наслідки, зазвичай виникаючі внаслідок збройних конфліктів, такі як збільшення кількості господарств, які очолюються жінками, та дітей-сиріт, а також втрата працездатності серед чоловіків. Ці фактори безпосередньо пов'язані з коефіцієнтом утриманців у домогосподарствах, рівнем вразливості і тому повинні враховуватися в програмі соціального захисту [76].

Відповідно до зобов'язань, визначених у Конвенціях ООН та Європейській соціальній хартії, Держави-учасниці реалізують свої зобов'язання стосовно надання адекватного соціального забезпечення (відповідно до статті 12 ЄСХ) та соціальної та медичної допомоги тим особам, які її потребують (відповідно до статті 13 ЄСХ). Вони виділяють фінансові ресурси для компенсації втрати доходу та іншої допомоги, сприяють особам та сім'ям, постраждалим внаслідок війни. Ці ресурси мають бути спрямовані на найбільш вразливих членів суспільства. Вимоги для отримання цих пільг не повинні бути занадто складними, бюрократичними чи винятковими (наприклад, вимагати офіційного працевлаштування, підтвердження постійного місця проживання, встановлення вікових обмежень або виключення певних категорій працівників). Розмір і тривалість надання різних пільг повинні бути розумними та не обмежуватися часовими рамками [57, с.23].

В Конституції України передбачено широкий перелік соціальних прав, зокрема гарантується право на соціальний захист. Це включає права на отримання допомоги у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, або безробіття з обставин, які не залежать від конкретної особи, а також у старості та інших ситуаціях, визначених законом. Ці гарантії реалізуються через систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, фінансованого страховими внесками громадян, підприємств, установ і організацій, а також інших джерел соціального забезпечення. Важливим елементом є також створення закладів для надання допомоги непрацездатним. Пенсії та інші соціальні виплати мають забезпечувати рівень життя, який не може бути меншим за прожитковий мінімум, встановлений законом [1].

У період військових подій спочатку в законодавстві не було спеціальних положень щодо надання допомоги та виплат. Однак після розпочатку конфлікту міжнародні організації та фонди активно пропонували додаткові соціальні заходи підтримки. Наприклад, спільно з міжнародними партнерами,

уряд України вирішив розробити програму допомоги для незахищених родин з дітьми, постраждалими внаслідок війни. ЮНІСЕФ разом з Міністерством соціальної політики реалізує багатоцільову програму «Спільно» [57, с.24], спрямовану на соціальну підтримку найбільш вразливих груп населення, незалежно від їхнього статусу та місця проживання. Єдиним фактичним обмеженням є неможливість отримання іншої фінансової допомоги від ЮНІСЕФ або інших міжнародних гуманітарних організацій після 24 лютого 2022 року. Грошова допомога від ЮНІСЕФ надається одноразово у розмірі 2200 гривень на кожного члена родини щомісяця, але не перевищує 5 осіб та триває 3 місяці.

Таким чином, різноманітні міжнародні організації та структури ООН фінансово допомагають людям, які стали жертвами війни в Україні. Це вперше, коли міжнародні організації тісно співпрацюють з урядовими структурами, укладаючи співпрацю через окремі спеціальні меморандуми та, в окремих випадках, за допомогою ухвалення рішень Кабінету Міністрів України. Уряд забезпечує необхідну інформацію та проводить верифікацію даних, наданих особою при зверненні за грошовою допомогою [57, с.24-25].

З метою допомоги особам, постраждалим від російської агресії та змушеним змінити своє місце проживання, була створена цифрова платформа «Допомога». Цю платформу ініціювало Міністерство соціальної політики з підтримки Міністерства цифрової трансформації та ПРООН за фінансовою підтримкою Швеції. Інформація на платформі поділена на три головні напрями: державна грошова допомога, волонтерська допомога та допомога від міжнародних організацій. Щодо міжнародних організацій, секція «Допомога від міжнародних організацій» на платформі містить повну інформацію про умови та критерії надання допомоги всіма організаціями, які уклали відповідні меморандуми та співпрацюють з українською владою. Також наведено обсяг коштів, які виділяються, контактні дані, такі як номери телефонів, та інша інформація про кожного надавача – міжнародну організацію чи донора. Крім

того, на платформі передбачена можливість подати заявку на отримання допомоги [57, с.26].

У сучасних умовах важливо встановити чіткі критерії та визначити часові рамки для надання відповідної допомоги. Потребу в імplementації таких збалансованих підходів підкреслюють не лише представники державних структур, але й експерти правозахисних та неурядових організацій. Наприклад, фахівці з Центру прав людини спільно розробили та оприлюднили перелік ключових проблем у сфері захисту прав осіб, які постраждали від агресії Російської Федерації, включаючи важливість належного обліку внутрішньо переміщених осіб та задоволення їхніх потреб.

Після початку повномасштабної агресії Росії кількість проблем значно зросла. Серед основних проблем [27]:

1. Відсутність системи повноцінної евакуації цивільного населення з зон бойових дій і прилеглих територій;
2. Недостатня система обліку внутрішньо переміщених осіб та недостатнє вивчення їхніх потреб, як на місцевому рівні, так і на рівні всієї країни;
3. Відсутність чіткої стратегії вирішення проблеми житла для постраждалих, зокрема внутрішньо переміщених осіб та тих, чиє житло було пошкоджене або знищене, у перспективі на тривалий термін;
4. Проблеми із прийняттям до вищих навчальних закладів у випадку відсутності документів та ускладнення підтвердження освітніх кваліфікацій;
5. Складнощі у процесі видачі документів, зокрема у складній та тривалій процедурі визначення особи та ідентифікації тих, хто ніколи не мав паспорта;
6. Необхідність значних модифікацій цифрових сервісів для внутрішньо переміщених осіб;
7. Підтримка українських громадян, які стали жертвами депортації, примусового переміщення або опинилися на території Російської Федерації та Республіки Білорусь через агресивні дії держави-агресора;

8. Неясність щодо статусу територій, які потрапили під контроль російської армії після 24 лютого 2022 року, та відсутність механізму визнання їх як «деокупованих»;
9. Відсутність узгодженої інформаційної позиції держави стосовно громадян України на тимчасово окупованих територіях та осіб, які постраждали від збройної агресії;
10. Необхідність систематизації та регулярного оновлення інформації про внутрішньо переміщених осіб, повне представлення цієї інформації та врахування регіонального контексту.

Отже, підсумовуючи зазначимо, по-перше, без розуміння потреб осіб, які стали жертвами збройної агресії, практично неможливо для держави, належним чином впроваджувати чітку систему соціальної допомоги та виплат для цієї категорії постраждалих. По-друге, надання та гарантування соціальних послуг здійснюється на рівні держави, але в умовах воєнного стану відсутній достатній час для виконання складних процедур. Таким чином, спрощення та реформування процедур прийняття рішень щодо соціальних послуг дозволить оперативно забезпечувати необхідну допомогу особам чи сім'ям, які постраждали внаслідок введення надзвичайного чи воєнного стану на території України, з метою збереження життя та здоров'я. Та по-третє, політичні рішення в цьому контексті сприятимуть зменшенню наслідків дезорганізації та відновленню стабільності у суспільстві.

3.2 Громадська активність і волонтерська робота

Війна змусила громадські організації швидко активізуватися, від чого цей сектор переживає хвилю підйому. Громадський сектор України, так само як і в будь-якому іншому сегменті під час війни, стикається з особливими викликами. На початку повномасштабного вторгнення ворога до нашої країни було непередбачувано, як слід діяти і що робити. Громадський сектор України знаходиться на шляху власного розвитку. Для того щоб стати ефективними

громадськими організаціями, які здатні виконувати завдання за замовленнями органів місцевого самоврядування чи уряду, залучати до своєї діяльності велику кількість мешканців та впливати на прийняття рішень на рівні місцевої чи національної влади, необхідно подолати значний етап розвитку [66].

Нижче ми розглянемо можливості та труднощі, що виникли внаслідок війни, та способи, якими громадські організації працюють з цими викликами.

Зазначимо, що багато команд громадських ініціатив зазнали значного зменшення через війну: кілька людей переїхали, інші змінили свої пріоритети, а у когось просто немає вільного часу. Як управляти таким викликом? Одним з можливих варіантів є залучення волонтерів з партнерських організацій, які готові підтримати діяльність. Проводити публічні події – також дієвий спосіб. Отже, інформацію про наявність та діяльність можуть дізнатися та приєднатися до неї звичайні громадяни, яким це цікаво. Під час подібних ініціатив слід активно спілкуватися про цінності організації та пояснювати, як люди можуть підтримати її діяльність або взяти участь в ній. Якщо є така можливість, важливо залучати внутрішньо переміщених осіб, які виявляють бажання та можливість внести свій вклад [14].

Організації мають продумати свій ідеальний алгоритм, наприклад:

- розвивати внутрішнє горизонтальне навчання в команді;
- впроваджувати культуру менторства та наставництва;
- організувати спільні зустрічі, як офлайн, так і онлайн;
- підвищення професійного рівня громадянської активності.

Ці методи сприятимуть утриманню та установленню зв'язків з новими членами команди, які часто працюють дистанційно.

Розглянемо більш детальноше, питання, що стосується залучення волонтерів з партнерських організацій.

Визначення волонтерства [87], яке активно використовується в англійськомовних джерелах, вказує на те, що це добровільна участь окремої особи або групи, яка вільно віддає свій час і працю для здійснення громадських ініціатив. Багато волонтерів проходять спеціальну підготовку у своїх

професійних сферах, таких як медицина, освіта або допомога в надзвичайних ситуаціях [4].

На світовому рівні кількість волонтерів сягає 970 мільйонів, і практично кожен четвертий волонтер приділяє свій час та здібності на користь організацій, а решта активно допомагає своїм сусідам чи громадам [87]. У більшості країн світу держава підтримує та заохочує розвиток волонтерства, а це також властиво Україні.

Згідно із Законом України «Про волонтерську діяльність» [2], волонтерська діяльність описується як добровільна, спрямована на соціальні цілі, неприбуткова діяльність, яку волонтери реалізують через надання безоплатної допомоги у вигляді робіт та послуг. Важливо відзначити, що безоплатне надання робіт чи послуг у сімейних, дружбних чи сусідських відносинах не є волонтерською діяльністю.

Український волонтерський рух – явище поки відносно молоде, найбільшого розвитку набуває під час повномаштабного нападу РФ. Спираючись на аналіз НІСД (Національний інститут стратегічних досліджень) волонтерський рух України проходить певні етапи активності [4].

У лютому-квітні 2022 року, на самому початку збройної агресії, сотні тисяч людей активно залучилися до волонтерської діяльності. Їхня мета полягала в наданні допомоги співгромадянам у відповідь на російську агресію. Вони волонтери надавали медичну та психологічну підтримку постраждалим, займалися евакуацією та розміщенням мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Важливо відзначити, що люди діяли в емоційному напруженні, відгукуючись на внутрішні заклики душі, навіть не маючи формальних документів, свідоцтв, дозволів і тому подібного. Саме ця суспільна мобілізація визначила тон і хід подій протягом перших місяців зустрічі російської агресії [4].

На другому етапі війни, розпочинаючи з травня 2022 року, коли бойові дії стали локалізованими на лінії фронту від Харківщини та Донеччини до Херсонщини, велика кількість внутрішньо переміщених осіб вирушила за

кордон або повернулася в міста, де це було можливим. Роль волонтерства на цьому етапі пройшла певні зміни. Волонтерські організації в значній мірі розпочали спеціалізуватися та компенсувати нестачу інституційної ефективності держави в таких областях, як забезпечення матеріально-технічних ресурсів для бійців на фронті, медична допомога пораненим та постраждалим, а також матеріальне забезпечення та психологічна підтримка внутрішньо переміщеним особам в тилу [4].

Волонтерські організації спеціалізуються в наданні допомоги певним підрозділам Збройних Сил України, уникаючи при цьому роботи з добровольчими батальйонами. Кожна з них визначає свій напрямок допомоги, такий як постачання військового обладнання, забезпечення додатковими продуктами чи одягом тощо. Фінансування волонтерських організацій має різноманітний характер, зокрема частину коштів вони залучають через соціальні мережі за допомогою краудфандингу, отримують підтримку від бізнесу та користуються благодійними коштами та грантами міжнародних організацій [4].

Поза тим, існує значна кількість волонтерських організацій, які не займаються прямою допомогою на фронті, а надають підтримку в тилу. Ця допомога охоплює різноманітні аспекти, від організації притулку для тварин, що втратили своїх господарів унаслідок бойових дій, до закупівлі та розподілу ліків та продовольства для соціально вразливих соціальних груп [4].

Отже, сучасний волонтерський рух в Україні визначається як прояв нових соціальних течій у постіндустріальних суспільствах. Це мережевий рух, який не формується на основі членства, але включає прихильників. У відмінну від політичних партій та громадських організацій, його існування ґрунтується на вільних внесках громадян та допомозі з боку міжнародних організацій.

Волонтерській рух в Україні спрямований на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Згідно з відкритими джерелами [61], а період січень-травень 2022 року обсяг гуманітарної допомоги Україні склав 3,9 тис. тонн. Ця допомога розподілилася між 180 благодійними фондами та

організаціями з 29 країн-донорів, що свідчить про позитивний тренд. Громадські організації, які працюють у сферах антикорупції, гендерного рівноправ'я, екології тощо, переважно отримують фінансову підтримку від міжнародних фондів. На відміну від волонтерських та територіальних громад, ці організації поки що не стали повноцінними соціальними рухами, залишаючись лише соціальними підприємствами. Таким чином, підтримка демократичних ініціатив, зокрема волонтерства, може виявитися ключовою для формування демократичних інститутів в контексті європейської інтеграції [4].

Масовий волонтерський рух в Україні, що є мережевим і збудованим на прихильників, вирізняється різноманітними джерелами фінансування та, незважаючи на окремі недоліки та скандали, представляє собою конкретний прояв демократичних процесів, спрямованих на утримання стабільності у тилу для забезпечення успіхів на фронті.

Отже, роль громадської активності і волонтерської роботи у боротьбі з дезорганізацією суспільства під час війни та конфліктів надзвичайна. Громадські організації та волонтерський рух грають важливу роль у роботі з постраждалими від конфліктів, допомагають реабілітувати та підтримувати тих, хто пережив конфлікт, а також забезпечують підтримку сім'ям, забезпечують гуманітарну допомогу, медичну асистенцію, психологічну підтримку, допомагають відновити навчальний процес та створюють умови для подолання дезорганізації, сприяють соціальній підтримці та інклюзії вразливих груп, таких як біженці, діти та особи з інвалідністю та інші послуги для тих, хто постраждав.

Підсумовуючи, громадська активність і волонтерська робота є важливими інструментами у боротьбі з дезорганізацією суспільства під час війни та конфліктів. Вони допомагають надавати підтримку постраждалим, відновлювати інфраструктуру та сприяти мирному врегулюванню конфлікту.

3.3 Психологічна підтримка та реабілітація постраждалих

Неможливо недооцінювати важливість психологічної підтримки та реабілітації постраждалих осіб в контексті боротьби з дезорганізацією суспільства під час війни та конфліктів, саме тому в цьому пункті кваліфікаційної роботи, розглянемо можливі підходи щодо психологічної підтримки. Для обґрунтування цих можливих підходів, класифікуємо ті проблемні питання, які, на наш погляд, потребують першочергової уваги.

Таблиця 3.3.1.

Проблемне поле психологічної підтримки постраждалих від війни.

<i>Проблемне поле</i>	<i>Зміст пропозиції</i>
Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)	Воєнні події, можуть призвести до посттравматичного стресового розладу, психологи та терапевти можуть надавати індивідуальну та групову підтримку для тих, хто постраждав, щоб допомогти їм подолати ці наслідки.
Психологічна реабілітація	Психологи та фахівці з психічного здоров'я можуть сприяти психологічній реабілітації постраждалих, допомагаючи їм відновити психологічну стійкість та адаптуватися до нових умов життя.
Групові та сімейні сесії	Групові та сімейні сесії психологічної підтримки можуть сприяти взаємній підтримці та реабілітації. Вони допомагають відновити стосунки та співільність в постраждалих групах.
Робота з дітьми	Діти, які пережили воєнні події, особливо вразливі до психологічних наслідків. Спеціалізовані програми для дітей, які надають ігрову та творчу терапію, можуть допомогти їм виразити свої почуття та відновити психологічний комфорт.

Профілактика психологічних проблем	Психологи можуть працювати з постраждалими для запобігання погіршенню їхнього психологічного стану та розвитку серйозних психологічних проблем.
Сприяння самопомозі та реінтеграції	Психологи можуть навчати постраждалих людей навичкам самопомоги та підтримувати їх у процесі повернення до звичного життя та реінтеграції в суспільство.

Воєнні дії на території України призводять до серйозних загроз для психічного здоров'я та загального благополуччя громадян. З метою подолання цих загроз та відновлення психологічного становища населення пропонується впровадити систему національних заходів, в яку входять [49]:

- створення мережі центрів, ресурсів та платформ для надання психологічної допомоги громадянам, забезпечуючи доступ до безкоштовних консультацій та «гарячих ліній»;
- проведення обширної просвітницької кампанії через ЗМІ, спрямованої на поширення культури турботи про психічне здоров'я та виправлення стигми, пов'язаної з особами, які шукають психологічну допомогу;
- розробка єдиної системи стандартів інформаційного висвітлення подій війни для уникнення подвійної травматизації аудиторії через медіа та строге дотримання цих стандартів у медіаспільноті протягом воєнного стану.

Національна програма психічного здоров'я українців та інші ініціативи, започатковані першою леді Оленою Зеленською, можуть відігравати значущу роль у координації зусиль професійної психологічної громади та центрів, що визначають цивільні та військові стратегії. Серед ініційованих українських проектів та ініціатив психосоціальної підтримки особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації виокремимо як державні так і недержавні:

Державні ініціативи надання соціальнопсихологічної підтримки:

1. Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Ініціативу реалізують за підтримки ВООЗ. Мета даної програми полягає в створенні власної, української моделі системи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка інтегруватиме найкращі світові та вітчизняні практики. Основне завдання полягає у впровадженні ефективної системи якісних і доступних послуг із психічного здоров'я, щоб кожна особа, яка має потребу, могла скористатися цими послугами [64].

2. Міжвідомча координаційна рада з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Проектний офіс для розробки національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки було створено на базі Міністерства охорони здоров'я [37].

3. Програма ВООЗ із подолання прогалін у сфері психічного здоров'я (mhGAP).

4. Проект «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя» (*HEAL*). Реалізують за підтримки Міністерства охорони здоров'я України спільно зі Світовим банком. Включає в себе ініціативи з відновлення та підтримки закладів первинної медичної допомоги та лікарень, передусім з огляду на відновлення пошкоджених або зруйнованих будівель та споруд медичних установ [35].

5. Міністерство охорони здоров'я представило проект «Охорона психічного здоров'я у структурі медичної допомоги», спрямований на поліпшення доступу до послуг з психічного здоров'я через сімейних лікарів для всіх верств населення.

6. Міністерство соціальної політики внесло ініціативу «Створення центрів життєстійкості в Україні», яка спрямована на психосоціальну підтримку громадян та фахівців.

7. Міністерство у справах ветеранів втілюватиме проєкт «Перехід від військової служби до цивільного життя (в частині психологічної допомоги)» через створення мобільного додатку для підтримки ветеранів і їхніх сімей.

8. *Міністерство оборони* запускає проєкт «Створення системи психологічного відновлення особового складу Збройних Сил України RECOVERY» для психологічного відновлення військовослужбовців і їхніх сімей.

9. Міністерство внутрішніх справ розробляє «Алгоритм надання психологічної допомоги та супроводу в кризових та екстрених організаціях» для ефективного психосоціального супроводу після надання екстреної допомоги.

10. Міністерство освіти і науки представило проєкт «Психосоціальна підтримка та психологічна допомога на всіх рівнях освіти», який передбачає впровадження навичок психологічної стійкості в системі освіти.

11. Міністерство молоді та спорту реалізує проєкт «Молодіжні центри та активні парки – частина екосистеми психічного здоров'я», що включає надання послуг з психологічної підтримки через платформу «СпівДія» [63].

Громадські ініціативи надання психологічної підтримки:

1. У червні 2022 року Національна психологічна асоціація (НПА) впровадила безкоштовну гарячу лінію в Україні, де надають консультації через аудіо- та відеодзвінки.

2. Цілодобова психологічна підтримка «Запорука».

3. Цілодобова психологічна підтримка «Хаб стійкості».

4. Група психологічної підтримки «Разом».

5. Центр психологічної підтримки «ОбійМи».

6. Центр психологічного консультування «Open Doors».

7. Онлайн-платформа «Розкажи мені».

8. Телеграм-канал «Психологічна підтримка».

9. Телеграм-канал «Перемога».

10. Онлайн-програма «Бути батьками ангела».

11. Національна професійна лінія з питань профілактики самогубств та підтримки психічного здоров'я «Lifeline Ukraine».

12. Реабілітаційний центр із надання безплатної психологічної допомоги «Крок назустріч».

13. У квітні 2023 року у Києві став доступний перший Центр стресостійкості в Україні. Крім того, що спрямований на надання підтримки демобілізованим військовим та їхнім сім'ям, фахівці Центру також готові допомагати працівникам у сферах соціального обслуговування, комунальних послуг, медицини та освіти. Консультативна допомога також відкрита для тих, хто займається наданням публічних та адміністративних послуг, і проводитимуться індивідуальні та сімейні консультації.

14. У червні 2023 року у Бучі розпочав роботу Центр психологічної підтримки «RAZOM з тобою».

Психологічна підтримка ветеранів.

Послуги з психологічної реабілітації для ветеранів та їхніх родин надають 48 медичних закладів в різних частинах країни, що є значним зростанням порівняно з дев'ятьма закладами у 2021 році. Прогнозується, що їх кількість буде зростати і надалі. Водночас використовуються інноваційні методи психосоціальної підтримки ветеранів, які не вимагають професійної консультації. Акцент робиться на взаємодії та взаємодопомозі між особами, які потребують такої підтримки.

Проект «Психічне здоров'я для України», сприяний Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва за участі МОЗ України та Національної психологічної асоціації України, реалізується з метою покращення емоційного стану громадян та впровадження культури психологічного здоров'я в суспільстві. Важливою частиною повоєнного відновлення України є розвиток емоційної солідарності та поширення у суспільстві усвідомлення про психологічне здоров'я, яке включає в себе готовність розпізнавати проблеми та звертатися за допомогою, коли це необхідно. Психологічна підтримка та

реабілітація є важливими чинниками в боротьбі з дезорганізацією суспільства під час воєн та конфліктів, сприяючи відновленню психологічного здоров'я та допомагаючи постраждалим адаптуватися до нових умов.

ВИСНОВКИ

Дослідження теми «Соціальна дезорганізація у період війни в Україні» виявилось актуальним та надзвичайно важливим у сучасному світі, оскільки конфлікти та війни є невід'ємною частиною світової історії. Вони супроводжуються різними формами дезорганізації суспільства, яка негативно впливає на життя та добробут людей. Важливо відзначити, що дезорганізація суспільства під час війни не обмежується лише фізичними руйнаціями, а також охоплює соціальні, економічні та психологічні аспекти.

Найбільш результативним у вивченні обраної теми є використання синтезу інституційного та структурно-функціонального підходів, що дозволяє переглянути генезис і розвиток проблем дезорганізації суспільства під час війни. Ці та інші теоретико-методологічні концепції становлять фундамент для дослідження факторів дезорганізації суспільства під час війни, дозволяють визначити соціальні, економічні та психологічні чинники дезорганізації та є основою для його аналізу.

Відповідно до поставлених завдань розглянуто поняття «дезорганізація», яке є складним і багатогранним явищем, що виникає під впливом різних факторів і може мати різні прояви. Дезорганізація суспільства, в нашій роботі, трактується через порушення норм, цінностей та функціональних зв'язків в суспільстві під впливом зовнішніх чи внутрішніх тисків, що позначаємо терміном девіація.

Також було проаналізовано концептуальні підходи до вивчення дезорганізації суспільства, загальне в них те, що дезорганізація суспільства пояснюється як стан, коли виникає порушення узгодженості та функціонування різних аспектів суспільства, в результаті чого виникають розлади, конфлікти та негативні явища. Відповідно, розкриваючи теоретичні засади дезорганізації ми зверталися до напрацювань Е. Дюркгейма, У.Томаса і П.Знанецького, Р.Мертон, Г.Беккера, І. Гоффмана, також до робіт

вітчизняних вчених – Є. Головахи, Н. Паніної, О. Злобіної, О.С.Осіпової й інших відомих науковців.

Для більшого обґрунтування дезорганізації суспільства в контексті війни, нами було визначено ряд ознак дезорганізації, що порушують стабільність, призводять до хаосу та руйнування суспільних структур.

На засадах вказаних ознак, було реалізоване наступне завдання дослідження – виявлено фактори, що призводять до дезорганізації під час війни. Фактори дезорганізації суспільства було розділено на внутрішні (економічні кризи, зміни в соціальній структурі, дефіцит соціальних послуг) та зовнішні (стихійні лиха, війни та тероризм, міжнародна міграція).

В роботі зазначено, що фактори дезорганізації суспільства особливо посилюються, фактори, які призводять до дезорганізації під час війни: збройний конфлікт та насильство; економічну кризу; масову міграцію, розпад соціальних інститутів та психологічний вплив.

Вказані фактори дезорганізації суспільства спричиняють злам колишньої нормативно-ціннісної системи, поведінкових стандартів. Суспільство опинилося в стані аномії, наслідком чого стало виникнення цілого комплексу соціальних проблем. Набуваючи масовий характер, проблема дезорганізації суспільства під час війни зачіпає інтереси всіх громадян, і потребує заходів протидії.

Серед завдань дослідження було завдання, що стосувалося характеристики соціальних, економічних та психологічних наслідків дезорганізації, що виникають в результаті порушень у функціонуванні громадянського устрою (зростання безробіття, проблеми бідності, зростання злочинності, насильства, соціальної напруженості та ворожнечі, тощо). В ході дослідження було показано, що дезорганізація суспільства може призводити до негативних наслідків, таких як економічні труднощі, руйнування соціальних інститутів та психологічні проблеми серед населення. За допомогою вивчення опрелюднених статистичних даних та досліджень, нами було проаналізуємо кожний з визначених наслідків дезорганізації, зазначимо,

що вони взаємопов'язані та впливають один на одне. Розгляд різних аспектів дезорганізації, впливу війни на різні сфери життя підкреслює важливість розробки стратегій відновлення та психологічної підтримки для суспільств. Такі наслідки вимагають комплексного підходу до боротьби з ними.

Аналіз дозволяє підкреслити важливість ролі держави, громадськості та фахівців у розробці та впровадженні методів та стратегій, спрямованих на запобігання дезорганізації суспільства, а також на відновлення стабільності та психологічного благополуччя постраждалих осіб. Заходи, які включають в себе політику безпеки, гуманітарну допомогу, економічні заходи, громадську активність та психологічну підтримку, грають важливу роль у досягненні цієї мети.

Отже, дослідження також вказує на потребу подолання дезорганізації та відновлення стабільності як передумови для побудови миру та розвитку суспільства. Надзвичайно важливою є здатність суспільства адаптуватися до нових умов і забезпечити добробут для всіх своїх членів.

Додаючи до викладеної вище інформації, важливо зазначити, що застосування на практиці запропонованих рекомендацій дозволить удосконалити урядової, міжнародної, громадської системи та психологічну підтримку постраждалих через воєнні конфлікти.

Загалом, дослідження теми дезорганізації суспільства під час війни відкриває широкий спектр проблем, з якими суспільство стикається у контексті конфліктів, але також надає інструменти та стратегії для їх вирішення. Враховуючи складність цього питання, подальше дослідження та спільна дія є ключовими для забезпечення стабільності та благополуччя у важких часах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Стаття 46. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
3. Албул І. В., Бондаренко О. С. Соціальна підтримка в умовах війни. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», 21 квітня 2023 р. / ред. кол.: О.О. Андрусик та ін. Умань. 2023. С. 6-7
4. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. НІСД Національний інститут стратегічних досліджень. Листопад 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinsko-ho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh>
5. Балакірева О.М. Рівень розповсюдження та структура вживання алкоголю та інших наркотичних речовин серед підлітків в Україні: соціологічний вимір / О.М. Балакірева, О.О. Яременко. К., 1998. 86 с.
6. Бевзенко Л. Життєвий успіх, цінності, стилі життя. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2007. №4. С. 132-151
7. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022р. Центр Разумкова. Листопад 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>
8. Воротинцев Т.В. Громадська думка щодо психічного здоров'я. К.: Факт, 1999. 48 с.

9. Гансова Е.А. Соціальна політика і організація охорони здоров'я. Політика і стратегія української держави в галузі охорони здоров'я. Матер. наук. практ. конф. Одеса. Одес. держ. мед. ун-т. 1999. С. 8-12
10. Гідденс Е. Соціологія / пер. з англ., наук. ред. О.Іваненко. К.: Основа, 1999. 726 с.
11. Головаха Є. Соціальні наслідки війни в Україні. Філософська думка. 2015. № 1. С. 48-50
12. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Соціальне божевілля. Історія, теорія та сучасна практика. К., 1994. 168 с.
13. Громадські організації та активісти під час війни: стан та перспективи. Результати опитування громадських активістів з 04.04.2022 по 07.04.2022 р. Освітній-аналітичний Центр розвитку громад. 2022. URL: https://activitycenter.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/hromadski-orhanizatsii-ta-aktyvisty-pid-chas-vijny-standa-perspektyvy_ukr.pdf
14. Громадський сектор під час війни: виклики та можливості мають єдине джерело. Великаідея. 17.09.2022. URL: <https://biggggidea.com/practices/gromadskij-sektor-pid-chas-vijni-vikliki-ta-mozhливosti-mayut-edine-dzherelo/>
15. Демічева А.В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства: автореферат на зд. наук. ст. к. соц. наук. Х., 1998. 18 с.
16. Державний комітет статистики України (Держкомстат України). URL: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/odesa>
17. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2022 роках. КМІС. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1>
18. Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування. КМІС. 6-20 липня 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1>

19. Дослідження «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні». Проект Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні» / автори дослідження: О. Гвоздік, Н. Черногуб, Ю. Гвоздович, В. Кебало, А. Петренко-Лисак. 2022. 40 с. URL: <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85>
20. Дослідження потреб і проблем громадського сектору. Фонд Східна Європа. 31.10.2023. URL: <https://eef.org.ua/report/doslidzhennya-potreb-i-problem-gromadskogo-sektoru-pid-chas-vijny/>
21. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Западноевропейская социология XIX – начала XX веков. М. 1996. С. 256-309
22. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр./ общ.ред., авт. послесловия и примечания А. Б. Гофман. М.: Канон, 1995. 352 с.
23. Економічні наслідки війни в Україні відчують далеко за її межами. BBC NEWS Україна. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60619288>
24. Зеленська про програму ментального здоров'я: Виявилось, що «сильні не ходять до психологів». УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3703135-zelenska-pro-programu-m...>
25. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 400 с.
26. Змисла М. Чи втратило домашнє насильство свою актуальність в умовах воєнного стану? Юридична газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-vtratilo-domashne-nasilstvo-svoyu-aktualnist-v-umovah-voennogo-stanu-.html>
27. Ключові проблеми в захисті прав постраждалих від війни – рішення від правозахисників. Центру прав людини ZMINA. 10 Серпня 2022. URL:

- <https://zmina.ua/event/klyuchovi-problemy-u-zahysti-prav-postrazhdalych-vid-vijny-rishennya-vidpravozahysnykiv/>
- 28.Коваліско Н. В. Багатовимірний аналіз стратифікаційних порядків: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.03. Харк. нац. ун-т ім. В.Каразіна. Х., 2010. 32 с.
 - 29.Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс. Монографія. Львів ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с.
 - 30.Коваліско Н.В. Маргінальність у контексті соціокультурних змін в українському суспільстві. Проблеми розвитку соціологічної теорії. Наукові доповіді і повідомлення 2-ї Всеукраїнської соціологічної конференції. К., 2002. С. 269-273
 - 31.Листопад О.А. Профілактика наркоманії у студентському середовищі: Навчальний посібник. Одеса: Маяк, 2005. 312 с.
 - 32.Литвиненко О. М. Як війна змінила суспільну свідомість українців: соціологічні дослідження. НІСД (Національний інститут стратегічних досліджень). 2022. URL: http://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/yak-viyna-zminila-suspilnu-svidomist-ukrainciv_litvinenko_08.11.2022.pdf
 - 33.Макарова О. В. Соціальна політика в Україні: монографія; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 244 с.
 - 34.Міністерство соціальної політики України. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=167122&cat_id=107177
 - 35.МОЗ України та Світовий банк підписали угоду про позику на 100 млн євро. Міністерство охорони здоров'я України. 23 грудня 2022. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/moz-ukraini-ta-svitovij-bank-pidpisali-ugodu-pro-poziku-na-100-mln-evro>
 - 36.Мосійчук Т.Є. Соціологія девіантної поведінки. Методичний посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 38 с.

37. Настав час згуртуватись урядовому та неурядовому сектору, щоб максимально зменшити вплив війни на психічне здоров'я українців – Віктор Ляшко. Міністерство охорони здоров'я України. 17 червня 2022. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/nastav-chas-zgurtuvatis-urjadovomu-ta-neurjadovomu-sektoru-schob-maksimalno-zmenshiti-vpliv-vijni-na-psihichne-zdorov%e2%80%99ja-ukrainciv---viktor-ljashko>
38. Нинько Д. Психологічна допомога під час війни: чи допоможе «первинка». DW Global Media Forum. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/psihologicna-dopomoga-pid-cas-vijni-ci-dopomozut-likari-pervinki/a-64377971>
39. Оцінка впливу війни на людей. Україна, 2023. 136 с. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>
40. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів. Центр Разумкова. Лютий-березень 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>
41. Панок В. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. 2023. № 5(1). С. 1-12. URL: https://www.researchgate.net/publication/371816698_PSIHOLOGICNI_DO_SLIDZENNA_V_UMOVAN_VIJNI_PROBLEMI_I_ZAVDANNA
42. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. НІСД. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny>
43. Победа Н.О., Мосійчук Т.Є., Плахотний О.І. Соціальне здоров'я та соціальна реабілітація як предмет соціологічного дослідження

- (методологічні підходи). Вісник Одеського університету. 2007. Том 12. Вип. 14. С. 23-35
44. Подшивалкина В.І. Наркоманія та місто: до проблеми розповсюдження наркотиків в місцевому середовищі. Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 27 квітня 2001р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2001. С. 160-164
45. Посттравматичний стресовий розлад. Центр когнітивно-поведінкової терапії. URL: <https://kpt-center.com.ua/poslugi/posttravmatichnij-stresovij-rozlad>
46. Потапенко В. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. НІСД. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini>
47. Потапенко В. Культурна спадщина та національна безпека. НІСД. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/kulturna-spadshchyna-ta-natsionalna-bezpeka>
48. Потапенко В. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. НІСД. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>
49. Пресслужба МОЗ. В Україні презентували результати дослідження психологічного стану населення. Юридична Газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання. 14 вересня 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-prezentovali-rezultati-doslidzhennya-psihologichnogo-stanu-naselennya.html>
50. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни. Gradus Research Company. 2022. 47с. URL:

- https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research___Mental_Health_Report_full_version.pdf
51. Ручка А.О. Соціокультурні ідентичності в контекст глобалізаційних перетворень. *Культура – суспільство – особистість* / Ручка А.О.; за ред. Л. Скокової. К.: Інститут соціології НАН України, 2006. С. 7-49
52. Рущенко І.П. Архетип заборони як кримінологічна гіпотеза. *Соціальна психологія*. 2007. № 2 (22). С. 3-13
53. Рущенко І.П. Злочинна воля: кримінально-правовий, психологічний, соціологічний аспекти. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. пр. Харків: Видавничий центр Харківського держуніверситету ім. В.Н. Каразіна, 2006. Том 1. С.184-188*
54. Рущенко І.П. Злочинні стосунки як тип соціальних відносин. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. Наук. пр. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2002. С. 315-318*
55. Рущенко І.П. *Соціологія злочинності*. Х.: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
56. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні 2023 року. Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/01_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_2023_0.pdf
57. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. Рада Європи. Серпень 2022. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>.
58. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану та останні зміни у цій сфері. Міністерство соціальної політики України. 29 квітня 2022. URL: Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html>.

59. Статистика не втішна: Наркозалежність продовжує зростати в Україні та світі. News leMBERg. 13.03.2023. URL: <https://leMBERg-news.info/statystyka-ne-vtishna-narkozalezhnist-prodovzhuie-zrostaty-v-ukraini-ta-sviti/>
60. Титаренко Т. М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. Проблеми політичної психології: зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України; [ред. колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. К.: Міленіум, 2017. Вип. 5 (19). С. 3-10
61. Україна за 5 місяців отримала 3,9 тисячі тонн гуманітарної допомоги з-за кордону. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 23.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3513612-ukraina-za-5-misaciv-otrimala-39-tisaci-tonn-gumanitarnoi-dopomogi-zza-kordonu.html>
62. У межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я визначили пріоритетні проєкти. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-p...>
63. У межах ініціативи першої леді зі створення Всеукраїнської програми ментального здоров'я міністерства представили пріоритетні проєкти. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. 10 травня 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-iniciativi-pershoyi-ledi-zi-...>
64. Устінов О.В. Підсумки Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки за 2022 р. Український медичний часопис. Грудень 2022. URL: www.umj.com.ua/uk/novyna-237177-pidsumki-natsionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorov-ya-ta-psihosotsialnoyi-pidtrimki-za-2022-r
65. Червенюк Д. Ще один бік медалі: як війна вплинула на рівень злочинності. Ділова столиця. Веб-сайт – dsnews.ua. 27 лютого 2023.

- URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/shche-odin-bik-medali-yak-viyna-vplivula-na-riven-zlochinnosti-27022023-475107>
66. Черкашин М. Як війна змінила громадський сектор України? Досвід, який допоможе іншим. Рубрика медіа рішень. Все по поличках. 04 листопада 2022. URL: <https://rubryka.com/blog/war-and-civil-society-ukraine/>
67. Шевель І. Теорії впливу війни на суспільство, рівень соціальної Напруженності, зміна масової свідомості та соціальних Цінностей під час війни: соціологічний вимір. Вісник науки та освіти: серія «Соціологія». 2023. № 9 (15). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/6689/6724>
68. Шустер Б. Психологічні наслідки війни, втечі та вигнання – що можна зробити, щоб краще впоратися з цим? University of Vienna. URL: <https://ukraine.univie.ac.at/uk/psikhologichni-naslidki-viini-vtechi-ta-vignannja-shcho-mozhna-zrobiti-shchob-krashche-vporatisja-z-cim/>
69. Як війна змінює українське суспільство. *Укрінформ*. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html>
70. Якою має бути політика влади щодо Української Православної Церкви (Московського Патріархату): результати телефонного опитування. *КМІС*. 26 травня-5 червня 2023 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1247&page=1>
71. Яремчук С. Постсекулярність як предмет дослідження: проблеми Концептуалізації та множинності підходів. *Український соціологічний журнал*. 2020. Вип.23. С. 21-30. URL: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/17087/15768>
72. Antune M., Manasse M. Social Disorganization and Strain: Macro and Micro Implications for Youth Violence. *Journal of Research in Crime and*

- Delinquency*. 2021. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00224278211004667>
73. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage, London, 1992.
74. Botticello A. Socioeconomic context, social support, and adolescent mental health: A multilevel investigation. *A multilevel analysis of gender differences in psychological distress over time*. 2009. URL: https://www.academia.edu/1079432/Socioeconomic_context_social_support_and_adolescent_mental_health_A_multilevel_investigation
75. Bursik R., Grasmick H. *Neighborhoods and crime: The dimensions of effective community control*. Lexington Books; Lanham, MD: 1993.
76. Darcy J. Conflict and social protection: social protection in situations of violent conflict and its aftermath. September 2004. 20 p. URL: <https://cdn.odi.org/media/documents/1704.pdf>
77. Goldstone J.A. *The causes of the business cycle*. New York: Macmillan, 1937.
78. Merton R. Social structure and anomie. *American Sociological Review*. 1938. 3(5). Pp.672-682
79. Protection of economic, social and cultural rights in conflict. «Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights». *United National Human Rigyts. Office of the high commissioner*. 28 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf#:~:text=During%20emergency%20%20situations%2C%20such%20a%20armed%20conflicts%2C%20the,health%20care%20or%20other%20services%20%20necessary%20for%20livelihood>
80. Riekwel A. The impact of social disorganisation on drug use among youth from a gender perspective. Are boys and girls affected to the same extent by risk factors of social disorganisation? Degree of project in Criminology 15 Credits Malmö University: Faculty of Health and Society, Department of Criminology, 2022. 30 p. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1675941/FULLTEXT02>

81. Rowls J. A theory of justice. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
82. Sampson R. Great American city: Chicago and the enduring neighborhood effect. University of Chicago Press; Chicago: 2012.
83. Sampson R., Wilson W. J., Katz H. Reassessing “Toward a Theory of Race, Crime, and Urban Inequality”. *Du Bois Rev.* 2018. № 1. Pp 13-34. URL: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/37367775/SAMPSON_et_al_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y
84. Shun Q. Variants of Social Disorganization: A Comparison of Community Characteristic Measures on Crime Between Urban and Rural Counties in the United States. University of New York CUNY: Academic Works. 2021. 39 p. URL: https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1196&context=jj_etds
85. Thomas W. I., Znaniecki F. The Polish Peasant in Europe and Amerika. / Ed. And abridged by Eli Zaretsky. Urbana and Chicago: University of Illinois Press. 1984. 312 p. URL: http://www.brocku.ca/MeadProject/Thomas/Thomas_1918/Thomas_1918a.html
86. Volunteering. *Wikipedia. The Free Encyclopedia.* 15 November 2023. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Volunteering>
87. Volunteers count. Their work deserves to be counted. *UN Volunteers.* / Rafael Diez de Medina, Chief Statistician and Director, ILO Department of Statistics. 2 November 2017. URL: <https://www.unv.org/swvr/volunteers-count-their-work-deserves-be-counted>